

GÖNÜLLÜ GERİ DÖNÜŞ

VOLUNTARY RETURN

Araştırma Makalesi
Zeynep Derya TARMAN*

ÖZ

Göç hareketlerinin sebep olduğu siyasi, ekonomik ve sosyal sorunlar ev sahibi devletlerin göç yönetiminde kalıcı ve uzun vadeli çözüm arayışlarını beraberinde getirmiştir. Bu kapsamda bir yandan kişilerin menşe ülkelerine geri dönme hakkına diğer yandan devletlerin kendi yükümlülüklerini sınırlama yolundaki eğilimlerine hizmet eden gönüllü geri dönüş devletler tarafından en çok desteklenen çözüm yolu olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu çalışmada gönüllü geri dönüş kavramı öncelikle uluslararası hukuk kaynakları çerçevesinde incelenmiş, ardından Avrupa Birliği politikaları ile Belçika, İsviçre, Birleşik Krallık ve Norveç olmak üzere başlıca Avrupa ülkelerindeki gönüllü geri dönüşe ilişkin örnek uygulamalar açıklanmıştır. Bunu takiben Türk mevzuatı ve uygulamasında gönüllü geri dönüş mekanizması ele alınmıştır. Türk hukukunda gönüllü geri dönüşe ilişkin temelde uluslararası hukukta öngörülen esasları içeren hükümlere yer verilmiştir. Ancak Türkiye'nin ev sahipliği yaptığı göçmen sayısı ve etkili bir göç yönetiminde gönüllü geri dönüşün önemi göz önüne alındığında gönüllü geri dönüşe özgülenmiş bir mevzuata ihtiyaç olduğu anlaşılmaktadır. Bu kapsamda ideal gönüllü geri dönüş mekanizmasında bulunması gereken unsurlar değerlendirilmiştir. Gönüllü geri dönüşü temin etmek için geri dönecekleri finansal destek sağlandığı ve sürdürülebilir yardımcı gönüllü geri dönüş programları faaliyete geçirildiği gözlemlenmektedir. Sonuç olarak, Türkiye'ye yönelik özellikle son yıllarda artan düzenli ve düzensiz göç hareketi gözetilerek gönüllü geri dönüş kavramının ikincil bir mevzuatla daha detaylı biçimde yasal temeline kavuşturulması planlı, ekonomik ve etkin bir göç yönetimi için önem arz etmektedir.

DOI: 10.32957/hacettepehdf.1209096

Makalenin Geliş Tarihi: 23.11.2022

Makalenin Kabul Tarihi: 27.01.2023

* Prof. Dr., Koç Üniversitesi Hukuk Fakültesi Milletlerarası Özel Hukuk Anabilim Dalı

E-posta: ztarman@ku.edu.tr

ORCID: 0000-0002-2574-8643

Bu makale Hacettepe Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi Araştırma ve Yayın Etiği kurallarına uygun olarak hazırlanmıştır.

Bu çalışmanın bir bölümü Yaşar Üniversitesi Uluslararası Hukuk Uygulama ve Araştırma Merkezi tarafından 22 Nisan 2022 tarihinde düzenlenen Uluslararası Hukukta Göç ve Vatandaşlık sempozyumunda sunulmuştur ve tebliğ özeti konferans kitapçığında yayınlanacaktır.

Anahtar Kelimeler: Gönüllü Geri Dönüş, Geri Gönderme Yasağı, Cenevre Sözleşmesi, Kalıcı Çözüm, Ulusal Destekli Gönüllü Geri Dönüş Mekanizması

ABSTRACT

The political, economic, and social problems caused by the migration movements have brought along the search for permanent and long-term solutions in the migration management of the host states. In this context, voluntary return, which serves the right of individuals to return to their country of origin on the one hand, and the tendency of states to limit their own obligations on the other, is the most supported solution by the states. In this study, initially, the concept of voluntary return is examined within the framework of international legal sources and principles. Then, the European Union policies and exemplary practices regarding the voluntary return in certain European countries, including Belgium, Switzerland, the United Kingdom, and Norway are explained. Next, the voluntary return mechanism under Turkish legislation and current practices have been examined. When Turkish law is considered, the legal basis for the concept of voluntary return can be found under the Law on Foreigners and International Protection. The Regulation of the Application of the said Law and the Temporary Protection Regulation also contain provisions on voluntary return. After these examinations, the elements that should be included in an ideal voluntary return mechanism are evaluated. When international law and best practices in voluntary return are observed, it is understood that the voluntary return mechanism should be designed as a program aiming to provide assistance for an organized, safe, and dignified return to those who voluntarily choose to return to their country of origin or a safe third country. Finally, it is concluded that considering the increasing regular and irregular migration movements towards Turkey in recent years, regulating the voluntary return on a more detailed legal basis with a secondary legislation emerges as an important solution for a planned, economic, and effective migration management in Turkey.

Keywords: Voluntary Return, The Principle of Non-Refoulement, Geneva Convention, Durable Solutions, Assisted Voluntary Return (AVR) Programs

EXTENDED SUMMARY

The termination of international protection, which is a substitute for national protection is only possible through durable and sustainable solutions. Durable solutions under international protection law have traditionally been classified under three methods: voluntary return, local integration, and resettlement. Among these durable solutions, voluntary return is advocated as the most preferred method under international law doctrine and practice.

Various sources of international law play an important role in understanding the place and scope of voluntary return under international law. First of all, the right to return to the country of origin is significant, which is secured under the Universal Declaration of Human Rights (art. 13), International Convention on

the Elimination of All Forms of Racial Discrimination (art. 5 (d)) and the International Convention on Civil and Political Rights. On the other hand, the 1951 Geneva Convention, which is one of the main conventions in the field of international protection law, requires under its art. 1 (c) that for voluntary return to take place changes in the country of origin must be (i) substantive and (ii) permanent, and that (iii) national protection shall be restored in that country, eliminating the fear of persecution in the country of origin. Further, United Nations High Commissioner for Refugees (UNHCR) sets out the framework for voluntary return under international law through its advisory decisions and opinions on voluntary return. Accordingly, it is essential that the return is voluntary, reputable, sustainable, and permanent.

The concept of voluntary return is also closely related to the principle of non-refoulement. The principle of non-refoulement, which is a part of the customary international law and which is secured under many international conventions, expresses the principle that the asylum seeker will not be sent back to a country where he/she may be subjected to torture, inhuman or degrading punishment or treatment or, where his/her life or freedom would be threatened on account of his/her race, religion, nationality, membership of a particular social group or political opinion. When promoting or facilitating voluntary return, states must respect this principle in accordance with their obligations under international law. The principle of non-refoulement has also found its legal basis under Turkish legislation, principally in Law on Foreigners and International Protection art. 4.

European Union policies on voluntary return were updated in a strategy paper published in 2021. The strategy paper underlines the importance of dialogue and trust between irregular migrants and return counselors for the effective implementation of voluntary return; states that it is necessary to act in cooperation with local governments and considering the needs of vulnerable groups. On the other hand, in Belgium, Switzerland, the United Kingdom, and Norway, which are among the main European countries that carry out voluntary return practices, various return mechanisms are envisaged in which support packages are provided for foreigners according to their legal status or special needs applied through international collaborations. It is observed that in some cases, countries may impose an entry ban on foreigners who benefit from voluntary return.

When Turkish law is considered, the legal basis for the concept of voluntary can be found under art. 60/A art. 87 and 57/A of the Law on Foreigners and International Protection. The Regulation of the Application of the said Law and the Temporary Protection Regulation also contain provisions on voluntary return. Accordingly, a financial support in terms of cash or rem may be provided to certain migrants who want to return to their country of origin if deemed appropriate by the General Directorate of Migration Management. The obligation to receive return counseling is also envisaged as an alternative measure to administrative detention for certain migrants under art. 57/A.

When international law and best practices in voluntary return are observed, it is understood that the voluntary return mechanism should be designed as a program aiming to provide assistance for an organized, safe, and dignified return to those who voluntarily choose to return to their country of origin or a safe third

country. Especially considering the increasing regular and irregular migration movement towards Turkey in recent years, voluntary return appears as an important solution for a planned, economic and effective migration management. Within the framework of good practices and principles, the concept of voluntary return under Turkish law should be regulated in a more detailed way through a secondary legislation.

GİRİŞ

İnsanlık tarihi çok eski zamanlardan beri farklı nedenlerle yerinden edilmiş kimselerin bireysel ve kolektif akınlarına tanıklık etmiştir. Siyasi, ekonomik veya toplumsal nedenlerle bireylerin ve kitlelerin bir yerden başka bir yere hareketi olarak tanımlanabilecek olan göç, sonuçları itibarıyla kapsamlı ve çok yönlü bir nüfus hareketidir¹. Günümüzde de yaşanan savaşlar, politik çatışmalar, ekonomik istikrarsızlıklar ve iklim değişiklikleri pek çok yerel ve uluslararası göç dalgasını beraberinde getirmektedir.

Yurtlarını bırakıp bir başka ülkeye yerleşmek durumunda kalan kimseler ve ev sahibi ülkeler bakımından göç dalgalarının yarattığı olumsuz durumun ve karşılaşılan problemlerin sona erdirilmesi amacıyla uluslararası koruma hukukunda farklı kalıcı çözüm yolları geliştirilmiştir². Bu çalışmanın konusunu oluşturan gönüllü geri dönüşün de içinde bulunduğu kalıcı çözüm yolları ile ulaşılmak istenen amaç çeşitli nedenlerle yaşam alanlarını terk etmek zorunda kalan kimselerin sürgün hallerine son vermektir³. Bu kapsamda çalışmada ilk olarak gönüllü geri dönüşün uluslararası hukuktaki yeri ve kapsamı açıklanacak, ardından Avrupa Birliği (AB) özelinde bölgesel stratejilere ve bazı Avrupa ülkelerinde yürütülen gönüllü geri dönüş uygulamalarından örneklere yer verilecektir. Daha sonra, gönüllü geri dönüş müessesinin Türk hukukundaki yeri ve uygulaması değerlendirilecektir. Bu kapsamda ilk olarak mevcut mevzuatta yer alan

¹ Kuvılcım Akkoyunlu Ertan/Birol Ertan, 'Türkiye'nin Göç Politikası' (2017) 1(2) Contemporary Research in Economics and Social Sciences 11; Serdar Sağlam, 'Türkiye'de İç Göç Olgusu ve Kentleşme' (2006) 5 Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları 33-34.

² Sema Buz/Sema Korç, 'Mültecilere Yönelik Kalıcı Çözümlerden Biri Olarak Gönüllü Geri Dönüş' (2021) 21(50) Sosyal Politika Çalışmaları Dergisi 197.

³ Cansu Kaya, 'Kalıcı Çözüm Türü Olarak Gönüllü Geri Dönüş ve Geçici Koruma Kapsamında Yer Alanlar Bakımından Türk Hukukundaki Düzenlenme Şekli' (2019) 2(5) Anadolu Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi 517.

gönüllü geri dönüşe ilişkin hükümler incelenecek olup akabinde ise Türk hukukunda ulusal destekli gönüllü geri dönüş mekanizması ile ilgili güncel gelişmelere ve bu yönde özellikli bir ikincil mevzuata olan ihtiyaç hususundaki değerlendirmelere yer verilecektir. Çalışmada son olarak, ideal bir gönüllü geri dönüş uygulamasında bulunması gereken unsurlar üzerinden Türk hukukunda gönüllü geri dönüş mekanizması kapsamında dikkate alınması gereken esaslar incelenecektir.

I. GÖNÜLLÜ GERİ DÖNÜŞÜN ULUSLARARASI HUKUKTAKİ YERİ

A. Uluslararası Koruma Hukukunda Kalıcı Çözüm Yolları

Bireyin yoksun kaldığı ulusal korumanın ikamesi olan uluslararası korumanın sona ermesi ancak kalıcı ve uzun vadeli çözüm yolları ile mümkündür. Çeşitli nedenlerle ülkesini terk etmek zorunda kalan kimseler ve bu kimselere ev sahipliği yapan ülkeler bakımından kalıcı çözüm yolları önemli bir yere sahiptir⁴. Kalıcı çözüm yolları geleneksel olarak üçlü bir sınıflandırmaya tabi olup bunlar gönüllü geri dönüş, yerel entegrasyon ve yeniden yerleştirmedir.

Yerel entegrasyon, ülkelerini terk etmek zorunda kalan kimselerin hukuki, ekonomik ve sosyal olarak sığındıkları ülkeye uyum sağlamalarını hedefleyen çok aşamalı bir süreci ifade eder⁵. Yerel entegrasyon ile amaçlanan uluslararası koruma altındaki yabancıların belirsiz bir statü içinde kalması engellenerek toplumun bir parçası olabilmesine imkân tanınması, böylece marjinalize olmuş bir sınıf oluşmasının engellenmesidir⁶.

Kalıcı çözüm yollarından bir diğeri olan “yeniden yerleştirme” ise bu kimselerin sığındıkları ancak kendilerine yeterli koruma sağlayamayan ülkeden farklı ve koruma sağlamaya istekli üçüncü bir ülkeye yerleştirilmesidir. Menşe ülkesine dönmesi mümkün

⁴ Buz/Korç (n 2) 197.

⁵ Mesut Aygün/Cansu Kaya, ‘Yabancılar ve Uluslararası Koruma Hukukunda Kalıcı Bir Çözüm Olarak Yerel Entegrasyon’ (2016) 1(7) İnönü Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi 101; Buz/Korç (n 2) 200.

⁶ Esra Yılmaz Eren, *Mülteci Hukukunda Geçici Koruma* (Seçkin Yayınevi 2018) 310.

olmayan yabancıların koruma ülkesine entegrasyonun sağlanması da mümkün görünmemekte ise yeniden yerleştirme başvurulabilecek makul bir çözüm yolu olarak ortaya çıkar⁷. Ancak, yeniden yerleştirme mekanizmasına başvurulması halinde güvenli üçüncü ülkelerin çoğunlukla nitelikli yabancıları tercih etmesi gündeme gelmekte, bu durum menşe ülkeden beyin göçünü arttırıcı bir rol oynadığı için eleştirilmektedir⁸.

Yeniden yerleştirme konusu özellikle son dönemde sığınma hakkı arayan kişilerin üçüncü ülkeye yerleştirilmeleri kapsamında sıklıkla eleştiriye maruz kalan bazı devlet politikaları kapsamında tartışılmaktadır. Söz konusu politikalardan Nisan 2022 tarihinde Birleşik Krallık ile Ruanda arasında imzalanan “Göç ve Ekonomik Gelişme Partnerliği” protokolü Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi (AİHM) içtihadı ile bağlantılı olarak dikkat çekmektedir⁹. Bu protokol uyarınca yerleştirilen kişilerin masraflarının Birleşik Krallık tarafından karşılanması ve Ruanda’ya 120 milyon Pound ödeme yapılması karşılığında Birleşik Krallık’a yasadışı yollarla giriş yapan ve Birleşik Krallık’a sığınma talebi kabul edilemeyecek olan sığınma hakkı arayanların Ruanda’ya yerleştirilmesi konusunda anlaşmaya varılmıştır¹⁰. Bu kişilere Ruanda’da kalma hakkı verilmesi veya geldikleri ülkeye geri gönderilmesinin değerlendirilmesi Ruanda tarafından yapılacaktır¹¹. Henüz yerleştirme şartları ve Ruanda’ya yerleştirilmesi planlanan kişi sayısı kamuoyuna duyurulmamış olmakla beraber sığınma başvurusu kabul edilemez olan kişilerin yalnızca bir kısmının Ruanda’ya yerleştirileceği, başka bir ülkeye yerleştirilmesi mümkün olmayan kişilerin zorla Ruanda’ya gönderilmeyeceği belirtilmiştir¹². Birleşik Krallık Yüksek Mahkemesi söz konusu politikanın hukuka uygunluk denetimini Ekim 2022 itibari ile devam ettirmektedir, henüz karar verilmemiştir.

⁷ ibid.

⁸ ibid.

⁹ Gower, Melanie/Patrick Butchard, (28 Haziran 2022) *Research Briefings Publications - House of Commons Library* House of Commons Library. <<https://commonslibrary.parliament.uk/research-briefings/>> erişim tarihi 23.06.2023.

¹⁰ ibid.

¹¹ ibid.

¹² ibid.

Birleşik Krallık ile Ruanda arasındaki protokole dayanarak Birleşik Krallık'ta sığınma başvuruları kabul edilemez olan kişileri Ruanda'ya götüreceği olan ilk uçağın 14 Haziran 2022 tarihinde kalkması planlanmıştır¹³. Ruanda'ya yerleştirilmesi planlanan kişilerden biri olan Irak vatandaşı N.S.K., söz konusu karara İngiliz mahkemelerinde itiraz etmiş, itirazı kabul edilmemiş, bunun üzerine AİHM'e başvurarak Mahkeme İç Tüzüğü madde 39'a dayanarak ihtiyati tedbir talebinde bulunmuştur¹⁴. 14 Haziran 2022 tarihinde AİHM, ivedi ihtiyati tedbir kararı çıkararak N.S.K.'nin Ruanda'ya yerleştirilmesini engellemiştir¹⁵. AİHM ihtiyati tedbir kararını verirken, Ruanda'nın Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi¹⁶ (AİHS) ile bağlı olmadığını ve söz konusu politikanın hukuka aykırı bulunması halinde başvuru sahibinin Birleşik Krallık'a iadesinin icrası kapsamında etkili bir hukuki mekanizma bulunmamasını göz önünde bulundurmuş ve yerel mahkemelerin bu konuları değerlendirerek karar verene kadar başvuru sahibinin Birleşik Krallık sınırları içerisinde bulunmasına izin veren ivedi ihtiyati tedbir kararını vermiştir¹⁷.

Gönüllü geri dönüş ile kast olunan ise bireylerin baskı altında kalmaksızın, kendi iradeleriyle ve güvenli bir biçimde menşee ülkelerine gönüllü geri dönmeleri ve böylece uluslararası korumanın sona erip ulusal korumanın sağlanmasıdır¹⁸. Çalışmanın devam eden kısmında gönüllü geri dönüşün kalıcı çözüm yolları arasındaki yeri incelenecektir.

¹³ Gower, Melanie/Patrick Butchard, (28 Haziran 2022). *Research Briefings Publications - House of Commons Library*. House of Commons Library. <<https://commonslibrary.parliament.uk/research-briefings/>> erişim tarihi 23.06.2023.

¹⁴ *K.N. v. the United Kingdom* (2022). <<https://blog.harvardlawreview.org/recent-case-kn-united-kingdom/>> erişim tarihi 23.06.2023.

¹⁵ ibid.

¹⁶ R.G. 19.03.1954/8662.

¹⁷ *Interim measure granted in case concerning asylum-seeker's imminent removal from the UK to Rwanda*, ECHR 197 (2022) European Court of Human Rights <<https://hudoc.echr.coe.int/eng-press?i=003-7359967-10054452>> erişim tarihi 23.06.2023.

¹⁸ Neva Övünç Öztürk, *Mültecinin Hukuki Statüsünün Belirlenmesi* (Seçkin Yayınevi 2015) 33; Cansu Kaya, *Yabancılar ve Uluslararası Koruma Hukukunda Kalıcı Bir Çözüm Olarak Yerel Entegrasyon* (On İki Levha Yayıncılık 2017) 170.

B. Kalıcı Çözüm Yolları Arasında Gönüllü Geri Dönüşün Yeri

Yukarıda anılan kalıcı çözüm yollarının uygulanması bakımından herhangi bir hiyerarşik sıralama bulunmamaktadır¹⁹. Bu kapsamda doğru olan, yaşadığı yeri terk etmek zorunda kalmış kimseler özelinde ayrı ayrı değerlendirme yapılarak ilgili kişiye en uygun kalıcı çözüm yolunun bulunmasıdır²⁰. Ancak belirtilen bu kalıcı çözüm yolları arasında uluslararası hukuk doktrininde ve uygulamada²¹ en çok gönüllü geri dönüş yolu tercih edilmektedir²². Zira gönüllü geri dönüş müessesesi kişilerin menşe ülkesine geri dönme hakkının kullanımına hizmet ettiği gibi daha ekonomik bir çözüm yolu olması sebebiyle ev sahibi ülkelerin uluslararası koruma hukuku bakımından katlanmak zorunda kaldıkları mali yükü azaltmaktadır. Aynı zamanda daha insancıl bir yol olması nedeniyle devletlerin sorumluluk rejimini daraltmaktadır²³. Zira sığınma talepleri reddedildiğinden sınır dışı edilmelerine karar verilen yabancılar ilgili devlete karşı AİHM’de dava açmaktadırlar.

Etkili göç yönetiminin ayrılmaz bir parçası ve birçok ülkenin göç politikasının kritik bir unsuru olan gönüllü geri dönüşün uluslararası hukuktaki yerinin ve kapsamının anlaşılmasında çeşitli uluslararası hukuk kaynakları önem arz etmektedir.

C. Menşe Ülkeye Geri Dönme Hakkını Düzenleyen Kaynaklar

Kişinin kendi ülkesine dönme hakkı gönüllü geri dönüşe yönelik çabaları doğrudan insan hakları boyutuna taşımaktadır. Bu kapsamda AİHS'ye Ek 4 Numaralı Protokol

¹⁹ Kaya (n 3) 515; Yerel entegrasyon özelinde söz konusu kalıcı çözüm yolunun devletlerin kendi egemenlik hakları ile ilişkili olduğu ve taraf oldukları uluslararası antlaşmalar ve insan hakları ilkeleri rehberliğinde başvurmayı seçebilecekleri bir yol olduğu yönünde Guy S. Goodwin-Gill/Jane McAdam, *The Refugee in International Law* (Oxford University Press 2007) 491.

²⁰ Jeff Crisp/Katy Long, ‘Safe and Voluntary Refugee Repatriation: From Principle to Practice’ (2016) 4(3) *Journal on Migration and Human Security* 146.

²¹ Aile üyeleriyle yeniden birleşme, varlıkların korunması, menşe ülkede iyileşen durumlar veya sığınılan ev sahibi ülkede kötüleşen şartlar ve maruz kalınan ayrımcılık gibi nedenler gönüllü geri dönüşe olan ilgiyi arttırmaktadır.

²² Öztürk (n 17) 33; Kaya (n 3) 170; Yaygın görüşün menşe ülkeye geri dönüşün en iyi çözüm yolu olduğu yönünde James C. Hathaway, *The Rights of Refugees Under International Law* (Cambridge University Press 2011) 917.

²³ Goodwin-Gill/McAdam (n 18) 496.

m.3/f.2 uyarınca “Hiç kimse, uyuşunda bulunduğu devletin ülkesine girme hakkından yoksun bırakılamaz.” Menşe ülkeye geri dönme hakkı bir insan hakkı olarak çeşitli uluslararası antlaşmalarda da düzenlenmiştir. İnsan Hakları Evrensel Beyanname²⁴ m. 13 uyarınca “Herkes kendi memleketi de dahil, herhangi bir memleketi terk etmek ve memleketine dönmek hakkını haizdir.” Bu hüküm ile paralel biçimde, Her Türlü İrk Ayrımcılığının Tasfiye Edilmesine Dair Uluslararası Sözleşme²⁵ m. 5 (d) bendi uyarınca akit devletler kişilerin “...kendi ülkesi dahil, herhangi bir ülkeyi terk etmek ve kendi ülkesine geri dönmek hakkını...” kullanırken hukuk önünde eşitlik hakkını güvence altına almayı taahhüt etmektedir. Son olarak, ülkeye geri dönme hakkı Medeni ve Siyasi Haklara İlişkin Uluslararası Sözleşme²⁶ m. 12/f.4 uyarınca da hukuki dayanağa kavuşmuştur. Buna göre, “Hiç kimse, kendi ülkesine girme hakkından keyfi olarak yoksun bırakılamaz.”

D. Mültecilerin Hukuki Statüsüne İlişkin 1951 tarihli Cenevre Sözleşmesi

Mültecilerin Hukuki Statüsüne İlişkin 1951 tarihli Cenevre Sözleşmesi (1951 tarihli Cenevre Sözleşmesi)²⁷’nin giriş (*preamble*) kısmında örtülü biçimde de olsa taraf devletlerin mültecilere koruma ülkesinde temel insan haklarından mümkün olan en geniş şekilde yararlanma güvencesi vereceği belirtilmiştir. Bu açıdan 1951 tarihli Cenevre Sözleşmesi mültecilerin bir insan hakkı olan menşe ülkeye geri dönme hakkını dolaylı biçimde de olsa kapsamı içine almaktadır²⁸.

1951 tarihli Cenevre Sözleşmesi, m. 1 (c) bendi altında 5. ve 6. cümleleri uyarınca gönüllü geri dönüş hakkında bazı düzenlemelere de yer vermektedir. Söz konusu düzenlemeler mültecilerin gönüllü geri dönüşünün uluslararası hukuka uygunluğu

²⁴ R.G. 27.05.1949/7217.

²⁵ R.G. 09.04.2002/24721.

²⁶ R.G. 18.06.2003/25142.

²⁷ R.G. 05.09.1961/10898.

²⁸ Geoff Gilbert, ‘The International Law of Voluntary Repatriation’ School of Law and Human Rights Centre, University of Essex, 1 <<https://www.unhcr.org/5ae079557.pdf>>, erişim tarihi 23.06.2023.

açısından önem arz eder. Bu kapsamda anılan düzenlemelerde gönüllü geri dönüşün gerçekleşebilmesi için aranan üç şart sayılmıştır²⁹. Bu şartlar, menşe ülkedeki değişikliklerin (i) asli olması, (ii) sürekli olması ve (iii) bireyin menşe ülkede zulme uğrayacağı yönündeki korkusunun ortadan kalkarak bu ülkede ulusal korumanın yeniden temin edilecek olmasıdır. Menşe ülkede asli değişikliklerin olması şartı hakkında doktrinde menşe ülkede demokratik seçimlerin yapılmış olması, anayasal değişiklikle baskıcı hukuk kurallarının kaldırılması, af ilanlarının yapılmış olması gibi değişiklikler örnek olarak gösterilmektedir³⁰. Menşe ülkedeki değişikliklerin sürekli olması şartı bakımından ise BMMYK (Birleşmiş Milletler Mülteciler Yüksek Komiserliği)'nin tavsiye kararlarında bu sürenin 12 veya 18 ay olarak değerlendirilmekte olduğu anlaşılmaktadır³¹. Son olarak, mültecinin menşe ülkede zulme uğrayacağı yönündeki korkusunun ortadan kalkmış olması, diğer bir ifadeyle dönülen menşe ülkede ulusal korumanın temin edilmesi gerekmektedir. Bu şartın sağlanabilmesi için, mültecilerin gönüllü geri dönüşü neticesinde menşe ülkede beslenme, eğitim, çalışma, güvenlik, aile birleşimi ve barınma gibi temel hakların sağlanması gerektiği doktrinde ifade edilmektedir³².

E. BMMYK Kararları

BMMYK, Birleşmiş Milletler çatısı altında, giderek küreselleşen göç sorununa çözüm getirebilmek amacıyla 1 Ocak 1951 tarihinde kurulmuştur. 14 Aralık 1950 tarihinde kabul edilmiş olan BMMYK Tüzüğü³³'ne göre BMMYK'nin amacı uluslararası korumayı temin etmek, mültecilerin sorunlarına kalıcı çözümler bulmak, gönüllü olarak

²⁹ Hathaway (n 21) 922.

³⁰ Kaya (n 17) 39; Hathaway (n 21) 924; Işıl Özkan, *Göç İltica ve Sığınma Hukuku* (Seçkin Yayınevi 2013) 388.

³¹ Hathaway (n 21) 924.

³² Anneke Smit, *The Property Rights of Refugees and Internally Displaced Persons* (Routledge Yayınevi 2012) 9; Kaya (n 3) 520.

³³ İngilizce metni için bkz. <<https://www.unhcr.org/4d944e589>> erişim tarihi 23.06.2023.

menşe ülkelerine veya buldukları topluma uyum sağlamalarına öncülük etmektedir³⁴. BMMYK Tüzüğü ve BMMYK kararları gönüllü geri dönüşün hukuki çerçevesinin çizilmesinde önem arz eden düzenlemeler barındırır³⁵. BMMYK'nın ortaya koyduğu ilkeler ve aldığı kararlar hukuken bağlayıcı nitelikte olmayıp devletlere yönelik olarak birer tavsiye niteliğindedir (*soft law*). Ancak bu Kurumun görüşleri uluslararası koruma hukukunun gelişimi bakımından büyük önem arz etmektedir³⁶. Doktrinde BMMYK kararlarının gönüllü geri dönüş hakkında uluslararası teamül hukukunun gelişmesinde etkin olduğu da ifade edilmiştir³⁷.

BMMYK Tüzüğü ilk maddesinde uluslararası korumayı sona erdirecek geleneksel kalıcı çözüm yollarına yer vermiştir:

“... Birleşmiş Milletler Mülteciler Yüksek Komiseri, Birleşmiş Milletler'in nezareti altında, bu Tüzüğün kapsamı içine giren mültecilere uluslararası koruma sağlamak ve bu tür mültecilerin gönüllü olarak geri dönüşlerini ya da onların yeni ülkelerinin toplumları ile kaynaşmalarını hızlandırmaları için Hükümetlere ve ilgili hükümetlerin onay vermesi koşuluyla özel kuruluşlara yardım ederek mültecilerin sorunlarına kalıcı çözümler aramak görevini üstlenecektir.”

BMMYK Tüzüğü her ne kadar 1950 tarihli olsa da düzensiz göçle mücadelede gönüllü geri dönüş uygulaması güncelliğini korumaya devam etmektedir. BMMYK Yürütme Komitesi'nin 2005 tarihli kararında da gönüllü geri dönüş yolunun en çok tercih edilen kalıcı çözüm yolu olduğu ifade edilmiştir³⁸. BMMYK kararları incelendiğinde geri dönüşün gönüllü, itibarlı ve sürdürülebilir olması gerektiği belirtilmiştir.

³⁴ Öztürk (n 17) 80; Meltem Ece Oba, 'Türk Hukukunda Geçici Koruma Rejimi' (LLM Thesis, Koç University 2018) 18.

³⁵ Gönüllü geri dönüşün kolaylaştırılmasının ve teşvik edilmesinin BMMYK görev ve yetki alanına bırakılmış olmasının gönüllü geri dönüşün kurumsal çerçevesini çizdiği yönünde Goodwin-Gill/McAdam (n 18) 492.

³⁶ Susan Kneebone, 'The Legal and Ethical Implications of Extraterritorial Processing of Asylum Seekers: The 'Safe Third Country' Concept' Jane McAdam (ed.) *Forced Migration, Human Rights and Security* (Hart Publishing 2008) 140; Oba (n 33) 15.

³⁷ Gilbert (n 27) 2.

³⁸ Kararda yer alan açıklamaya göre “... gönüllü geri gönderme, yerel entegrasyon ve yeniden yerleştirme geleneksel kalıcı çözümlerdir ve bunların hepsi geçerliliğini ve önemli etkilerini korumaktadır. Bunlar arasından gönüllü geri dönüş, çoğunlukla hâlâ en çok tercih edilen çözüm olarak kabul edilir...” UNHCR, Executive Committee Conclusion No.104 on Local Integration, Report of the 56th Session,

(i) Geri Dönüşün Gönüllü Olması: BMMYK'nin geri dönüşe ilişkin kararları gözetildiğinde ilk olarak gönüllülük esasının vurgulandığı görülmektedir³⁹. Bu çerçevede, geri dönüş yaptırımlara değil olumlu teşviklere dayandırılmalıdır⁴⁰. BMMYK'nin tavsiye görüşü uyarınca geri dönmek isteyen yabancıya menşe ülkedeki durum tüm detaylarıyla, şeffaf biçimde aktarılmalıdır⁴¹. Geri dönüş yabancının özgür iradesi ile gerçekleşmelidir.

(ii) Geri Dönüşün İtibarlı Olması: BMMYK'nin geri dönüşe ilişkin kararları gözetildiğinde önem arz eden bir diğer esasın itibarlı geri dönüş olduğu görülmektedir⁴². Bu kapsamda, gönüllü geri dönüşün insan onuru ve güvenliğinin gerektirdiği şekilde gerçekleşmesi şarttır. Uluslararası koruma altındaki yabancılar bakımından menşe devletteki durum hakkında objektif değerlendirmeler yapılarak, bu kişilerin ülkelerini terk etmelerine sebep olan haklı zulüm korkusunun sona ermiş olduğuna kanaat getirilmedikçe gönüllü geri dönüş teşvik edilmemelidir⁴³. Bu yaklaşım, yukarıda anılan 1951 tarihli Cenevre Sözleşmesi ile de uyum içindedir. İtibarlı geri dönüşün temin edilebilmesi için geri dönüş teşvik edilirken menşe ülkedeki güvenlik durumu göz önünde bulundurulmalıdır.

(iii) Geri Dönüşün Sürdürülebilir ve Kalıcı Olması: Son olarak geri dönüşün kalıcı ve sürdürülebilir olması da BMMYK kararlarına yansıyan bir diğer ilkedir. Geri dönüşün sürdürülebilir olması için geri dönüşü sağlanan yabancının bu ülkeye yeniden entegrasyonunun da sağlanması gereği doğar⁴⁴. Ayrıca gönüllü geri dönüş desteği ile

A/AC.96/1021, 2005b. <<https://www.unhcr.org/excom/exconc/4357a91b2/conclusion-local-integration.html>> erişim tarihi 23.06.2023.

³⁹ Buz/Korç (n 2) 202.

⁴⁰ ibid 209.

⁴¹ Frances Webber, 'How voluntary are voluntary returns?' (2011) 52(4) Race & Class 98-107; Buz/Korç (n 2) 209.

⁴² Buz/Korç (n 2) 202.

⁴³ Kaya (n 3) 521.

⁴⁴ Sonja Fransen, 'The Socio-Economic Sustainability of Refugee Return: Insights from Burundi. Population Space and Place' (2015) 3 <https://www.researchgate.net/publication/282074615_The_Socio-Economic_Sustainability_of_Refugee_Return_Insights_from_Burundi> erişim tarihi 23.06.2023; UNHCR, 'Reintegration in the transition from war to peace' (1997) 16 <<https://www.refworld.org/pdfid/3ae6b31f8.pdf>> erişim tarihi 23.06.2023.

menşe ülkesine dönen yabancının bu menşe ülkenin ulusal korumasından yararlanacağına da temin edilmesi gerekir. Bu kapsamda BMMYK'nin önceki çalışmalarına bakıldığında menşe ülkeye geri dönen yabancının bir yıl süreyle izlendiği görülmektedir⁴⁵. Geri dönüş sonrasında yabancıyı izlemek geri dönüşün insan onuruna yakışır ve güvenli bir biçimde gerçekleşmesine de katkı sağlar. Nitekim Birleşmiş Milletler'in göç kuruluğu olarak da bilinen Uluslararası Göç Örgütü'nün (*International Organization for Migration- IOM*) gönüllü geri dönüşe ilişkin öne sürdüğü yedi ilke de BMMYK'nin bu yaklaşımını destekler. Bu kapsamdaki yedi ilke (i) gönüllülük, (ii) göçmen merkezli yaklaşım, (iii) güvenlik, (iv) yeniden entegrasyonun sürdürülebilirliği, (v) gizlilik, (vi) diyalog ve ortaklıkların kurulması ve (vii) kanıta dayalı biçimde veri toplanarak gönüllü geri dönüş mekanizmalarının güçlendirilmesidir⁴⁶.

Sonuç olarak, geri dönüşte gönüllülük esas olmakla beraber, menşe ülkedeki şartların geri dönüşe elverişli olmaması ve geri dönüşün insan onuruna yakışır düzeyde olmaması gönüllü de olsa geri dönüşü sınırlayan bir durumdur⁴⁷. Bu çerçevede gönüllü geri dönüş ile geri göndermeme ilkesi arasında yakın bir ilişki bulunduğu görülmektedir. Esasında geri göndermeme ilkesi, devletlerin gönüllü geri dönüş uygulamalarında uymakla yükümlü olduğu bir uluslararası teamül kuralı olarak da anılmaktadır⁴⁸.

F. Geri Göndermeme İlkesi

Kişilerin ülkelerine geri dönmeleri söz konusu olduğunda geri göndermeme ilkesine uygun hareket edilmesi gerekir. Geri göndermeme ilkesi (*non-refoulement*), sığınma talebinde bulunan kişinin, “yaşam ve özgürlüğünün tehlike altında olacağı varsayılan bir ülkeye geri gönderilmeyeceği ilkesini”⁴⁹ ifade eder. Geri göndermeme

⁴⁵ Buz/Korç (n 2) 206.

⁴⁶ Uluslararası Göç Örgütü'nün (IOM) gönüllü geri dönüşe ilişkin bu ilkelerinin yer aldığı rapor için bkz. <<https://publications.iom.int/books/framework-assisted-voluntary-return-and-reintegration>> erişim tarihi 23.06.2023.

⁴⁷ Gilbert (n 27) 2.

⁴⁸ ibid 1; Kaya (n 3) 518.

⁴⁹ Nasıh Sarp Ergüven/Beyza Özturanlı, ‘Uluslararası Mülteci Hukuku ve Türkiye’ (2013) 62(4) Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, 1024-1025.

ilkesi ve devletlerin gönüllü geri dönüş müessesesi arasında önemli bir ilişki bulunmaktadır. Sığınan devletin gönüllü geri dönüşü teşvik ederken veya kolaylaştırırken mutlaka geri gönderme yasağına uygun davranması gerekir. Zira menşe ülkeden kaçışa sebep olan nedenler ortadan kalkmadan ve gerekli güvenlik sağlanmadan söz konusu kimselerin ülkelerine geri döndürülmeleri sonuçları itibarıyla telafi edilemez zararlara sebep olabilir. Bu durumda da teamül hukuku gereği olarak sığınan devletin geri göndermeme ilkesine aykırılıktan dolayı sorumluluğu gündeme gelecektir⁵⁰.

Geri göndermeme ilkesi, insan hakları hukukuna ilişkin pek çok temel uluslararası kaynakta hukuki dayanağını bulmaktadır. Örneğin, Cenevre Sözleşmesi m. 33/f.1 uyarınca, Sözleşmeye taraf hiçbir devlet, bir mülteciyi, ırkı, dini, tabiiyeti, belli bir sosyal gruba mensubiyeti veya siyasi fikirleri dolayısıyla hayatı ya da özgürlüğü tehdit altında olacak ülkelerin sınırlarına, her ne şekilde olursa olsun geri göndermeyecek veya iade etmeyecektir. Geri göndermeme ilkesi İşkenceye ve Diğer Zalimane, İnsanlık Dışı veya Onur Kırıcı Muamele veya Cezaya Karşı Birleşmiş Milletler Sözleşmesi⁵¹ m. 3 uyarınca da güvence altına alınmıştır. Buna göre, hiçbir taraf Devlet, bir kimsenin diğer bir Devlette işkence tehlikesine maruz kalacağına inanmak için esaslı sebeplerin bulunması halinde, bu kimseyi sınır dışı edemez, geri gönderemez veya iade edemez. AİHS ise geri göndermeme ilkesine yönelik açık bir hüküm içermemektedir; ancak, AİHM içtihadı ışığında (Soering – Birleşik Krallık davası⁵²) geri göndermeme ilkesinin AİHS m. 3 kapsamında⁵³ uygulama alanı bulacağı kararlaştırılmıştır. AİHM içtihadı uyarınca geri göndermeme ilkesinin uygulanabilmesi için AİHS m. 3 kapsamındaki kötü muamele ile karşılaşma riskinin bulunduğu dair esaslı sebeplerin mevcut olması aranmakta, kötü

⁵⁰ Kaya (17) 527-528. Geri göndermeme ilkesinin sınırdışı etkisi hakkındaki kararlar için bkz. Nuray Ekşi, *Yabancılar ve Uluslararası Koruma Hukuku* (Beta Yayıncılık 2018) 138.

⁵¹ R.G. 10.08.1988/19895.

⁵² *Soering v. Birleşik Krallık* Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi, Başvuru No. 14038/88, 07.07.1989; Kararla ilgili ayrıca Meltem İneli Çiğir, 'Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi Kararları Işığında Yabancılar ve Uluslararası Koruma Kanunu'nda Aralık 2019'da Yapılan Bazı Değişikliklerin Değerlendirilmesi' (2020) 26(2) Marmara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Hukuk Araştırmaları Dergisi, 703.

⁵³ "[h]iç kimse işkenceye, gayri insani yahut onur kırıcı ceza ya da muameleye tabi tutulamaz".

muameleye dair yalnızca bir olasılığın var olması yeterli görülmemektedir⁵⁴. Bu kapsamda, geri göndermeme ilkesine aykırılık incelemesinde AİHM içtihadında kişinin AİHS m. 3 anlamında kötü muamele göreceğine ilişkin “asgari ciddiyet seviyesinde”⁵⁵ bir risk bulunması aranmaktadır.

Bunun yanı sıra, doktrinde geri göndermeme ilkesinin uluslararası teamül hukukunun bir parçası haline geldiği, bu nedenle anılan sözleşmelere taraf olmasa da tüm devletlerin uluslararası hukuk yönünden bu ilkeyi uygulama yükümlülüğünün bulunduğu savunulmaktadır⁵⁶. Bir başka ifade ile geri göndermeme ilkesinin teamül kuralı olarak kabul edilmesinin bir sonucu olarak, ilkeye baştan itibaren itiraz etmediği müddetçe herhangi bir devlet, geri gönderme yasağının düzenlendiği herhangi bir antlaşmaya taraf olup olmamasından bağımsız olarak, hiç kimseyi, ırkı, dini, tabiiyeti, belirli bir sosyal gruba mensubiyeti veya siyasi fikirleri dolayısıyla hayatı ya da özgürlüğü tehlike altında olacak ülkelerin sınırlarına, her ne şekilde olursa olsun geri göndermeyecek veya iade etmeyecektir.

Ancak önemle eklemek gerekir ki geri göndermeme ilkesinin uygulanması bazı istisnalara tabidir. 1951 tarihli Cenevre Sözleşmesi m. 33/f.2 uyarınca, ülke güvenliği gözetilerek geri gönderme yasağının uygulanmayacağı bazı haller düzenlenmiştir. Anılan hükme göre bulunduğu ülkenin güvenliği için tehlikeli sayılması yolunda ciddi sebepler bulunan veya özellikle ciddi bir adi suçtan dolayı kesinleşmiş bir hükümle mahkûm olduğu için söz konusu ülkenin halkı açısından bir tehlike oluşturmaya devam eden bir mülteci, geri gönderme yasağına ilişkin hükümden yararlanmayı talep edemez⁵⁷.

⁵⁴ Aslı Bayata Canyaş, ‘Yabancılar ve Uluslararası Koruma Kanunu Kapsamındaki Geri Gönderme Yasağının Uygulanma Koşullarının AİHM Kararları Çerçevesinde İrdelenmesi’ (2015) 5(1) Hacettepe HFD 1–90 81.

⁵⁵ *Abdolkhani ve Karimnia v. Türkiye* (2009) 30471/08.

⁵⁶ Bu yönde ve detay bilgi için Goodwin-Gill/McAdam (n 18) 345-354; Sir Elihu Lauterpacht/Daniel Bethlehem, ‘The Scope and Content of the Principle of Non-Refoulement: Opinion’, Erika Feller/Volker Türk/ Frances Nicholson (eds.) *Refugee Protection in International Law: UNHCR’s Global Consultations on International Protection* (Cambridge University Press 2003) 133 para. 253; Öztürk (n 17) 119-120.

⁵⁷ Geri göndermeme ilkesinin uygulanmayacağı haller hakkında ayrıntılı bilgi için Öztürk (n 17) 131-140.

Son olarak vurgulamak gerekir ki uluslararası koruma altındaki yabancıların veya düzensiz göçmenlerin kendiliğinden geri dönüşe başvuruları uygulamada sıklıkla rastlanılan bir durum değildir. Gönüllü geri dönüş başvuruları çoğunlukla devletlerin proje ve politikalarının uygulamaya konulması sonucu gerçekleşmektedir. Bu bakımdan söz konusu proje ve politikaların yürütülmesi geri göndermeme ilkesi ile bağlantı içindedir. Geri göndermeme ilkesinin gözetilmediği gönüllü geri dönüş politikaları gerek uluslararası teamül hukuku gerek anılan milletlerarası antlaşmalar uyarınca devletlerin sorumluluğunu gündeme getirecektir. Çalışmanın ilerleyen bölümlerinde söz konusu proje ve politikalar bakımından AB, Belçika, İsviçre, Birleşik Krallık ve Norveç örnekleri ele alınacaktır.

II. GÖNÜLLÜ GERİ DÖNÜŞ POLİTİKALARI VE UYGULAMALARI: AVRUPA BİRLİĞİ (AB) STRATEJİ BELGESİ VE BELÇİKA, İSVİÇRE, BİRLEŞİK KRALLIK VE NORVEÇ ÖRNEKLERİ

Gönüllü geri dönüşü temin etmek için son yıllarda özellikle Avrupa'da geri dönecekler için finansal destek ve entegrasyon yardımlarının sağlandığı sürdürülebilir yardımlı gönüllü geri dönüş programları faaliyete geçirilmiştir⁵⁸. AB nezdinde öncelik kazanan ve ulusal düzeyde de ilgi gören bu programlar IOM başta olmak üzere çeşitli kuruluşlar tarafından koordine ve iş birliği içinde yürütülebilmektedir.

A. Gönüllü Geri Dönüşte AB Politikaları

Sığınma talepleri reddedilen sığınmacıların ve düzensiz göçmenlerin geri dönüşü ve yeniden entegrasyonu, AB politika yapıcılarının için uzun süredir birinci önceliklerden biri haline gelmiştir⁵⁹. AB mevzuatı kapsamında şu an için gönüllü geri dönüşe yönelik özellikli düzenlemeler içeren bağlayıcı bir mevzuat metni bulunmamaktadır. Ancak AB üyesi olmayan ülkelerden gelen yerinden edilmiş kimselerin acil ve geçici olarak

⁵⁸ Buz/Korç (n 2) 205.

⁵⁹ Camille Le Coz, 'EU Strategy on Voluntary Return and Reintegration – Crafting a Road Map to Better Cooperation with Migrants' Countries of Origin' (2021) Migration Policy Institute., 3

korunması rejimine ilişkin getirilen “Yurdundan Ayrılmaya Zorlanmış Kimselerin Kitlemel Sığınma Durumunda Geçici Koruma Sağlamak İçin Asgari Standartlar Hakkında ve Üye Devletler Arasında Bu Tür İnsanları Ülkeye Kabul Etmesi ve Sonrasında Bunun Sonuçlarına Katlanması Çabalarında Denge Sağlayacak Önlemler Hakkında AB Konseyi Geçici Koruma Yönergesi”⁶⁰ geçici koruma rejimi özelinde düzenlemeler içermektedir. Bu kapsamda üye devletlerin geçici koruma statüsündeki kimselerin ülkelerine gönüllü geri dönüşlerine yönelik önlemler almaları gerektiği ve gönüllü geri dönüşlerin insanlık onuruna yakışır şekilde kolaylaştırılmasını temin etmeleri gerektiği düzenlenmiştir (m. 21). Benzer şekilde “Üye Devletlerde Yasa Dışı Olarak İkamet Eden Üçüncü Ülke Uyruklarının Geri Dönüşüne Uygulanabilir Ortak Standartlar ve İşlemlere İlişkin AB Yönergesi’nde”⁶¹ de AB’nin zorla geri göndermeye alternatif araçların kullanımını artırmaya yönelik yaklaşımı açıkça ifade edilmiştir.

AB politika belirleyicileri tarafından sıklıkla da dile getirildiği üzere herhangi bir göçmen politikasının başarısı menşe ülkelerine fiilen dönenlerin sayısı ile doğru orantılıdır. Ancak haklarında geri dönme kararı verilen düzensiz göçmenlerden ve sığınmacılardan yalnızca üçte birinin fiilen AB topraklarından ayrıldığı yönündeki tahmini istatistikler, AB’nin düzensiz göçü engelleme çabalarına yönelik bir tehdit olarak görülmektedir. Düşük geri dönüş istatistikleri ayrıca AB’nin göç ve sığınma politikalarının güvenilir olmadığına ilişkin bir işaret olarak kabul edilmektedir⁶². Bu kapsamda gönüllü geri dönüş eksenindeki tartışmalar ve politikalar 27 Nisan 2021 tarihinde yayımlanan bir strateji belgesi⁶³ ile güncellenmiştir. Söz konusu strateji belgesi

⁶⁰ Council Directive 2001/55/EC on minimum standards for giving temporary protection in the event of a mass influx of displaced persons and on measures promoting a balance of efforts between Member States in receiving such persons and bearing the consequences thereof, AB Resmî Gazetesi L 212, 07/08/2001 0012-0023.

⁶¹ Directive 2008/115/EC of the European Parliament and of the Council of 16 December 2008 on common standards and procedures in member states for returning illegally staying third-country nationals, AB Resmî Gazetesi L 348, 24/12/2008 188-197.

⁶² Le Coz (n 59) 1.

⁶³ Communication from the Commission to the European Parliament and the Council: The EU strategy on voluntary return and reintegration, COM (2021) 120 final, <<https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/HTML/?uri=CELEX:52021DC0120&from=EN>> erişim tarihi 23.06.2023.

ile Avrupa Komisyonu'nun 23 Eylül 2020 tarihli Yeni Göç ve İltica Paktı'nda⁶⁴ ortaya koyduğu hedeflere paralel bir yaklaşım kabul edilmiştir.

AB strateji belgesi gönüllü geri dönüşler için yasal ve operasyonel çerçeveyi güçlendirmek, geri dönüş ve yeniden entegrasyon programlarının kalitesini iyileştirmek ve diğer ülkelerle iş birliğini güçlendirmek için pratik önlemler ortaya koymaktadır. Ayrıca söz konusu strateji belgesi gönüllü geri dönüşün etkili bir biçimde uygulanabilmesi için düzensiz göçmenler ile geri dönüş danışmanları arasındaki diyaloğun ve güven ilişkisinin önemini altını çizmektedir. Strateji belgesinde, belediyeler ve diğer yerel yönetimler ile iş birliği içinde sağlıklı bilgi paylaşımının önemi ve gönüllü geri dönüşün zorunlu geri dönüşten daha az maliyetli olduğu vurgulanmaktadır⁶⁵. Geri dönüş danışmanlığı sürecinde çocuklar ve hassas grupların ihtiyaçlarının gözetilmesi gerektiği de ifade edilmiştir.

Söz konusu strateji belgesinde, gönüllü geri dönüşün sürdürülebilir olması gerektiği hususuna da özel bir yer ayrılmıştır. Bu kapsamda geri dönüş yapan yabancının menşe ülkesine yeniden entegrasyonun temin edilmesi; ekonomik, sosyal ve psikolojik desteğin sağlanması gerektiği ifade olunmuştur. Geri dönüşlerin kalıcı olmasının ulusal korumadan mahrum yabancıların menşe ülkelerine dönerken karşılaştıkları zorlukların üstesinden gelmelerine bağlı olduğu belirtilmiştir. Bu kapsamda ortak bir politikanın benimsenmesi gerekliliği ve yeniden entegrasyon stratejileri tasarlanırken geri dönenlerin menşe ülkelerindeki somut gelecek planlarını desteklemek amacıyla ulusal ve yerel yetkililerle olan iş birliğine de yer verilmesi gerektiği vurgulanmıştır⁶⁶. Tüm bu bilgiler ışığında AB strateji belgesindeki yaklaşımın BMMYK kararları ile uyum içinde olduğu ve AB sınır güvenliğini de tehdit eden küresel göç krizinin çözümünde gönüllü geri dönüş yoluna özel bir önem atfedildiği anlaşılmaktadır.

⁶⁴ European Commission, Migration – New Pact on Migration and Asylum (2020) <https://ec.europa.eu/info/sites/default/files/new-pact-on-migration-and-asylum-package_1.pdf> erişim tarihi 23.06.2023.

⁶⁵ Benzer şekilde daha az maliyetli olduğu yönünde Jan-Paul Brekke, 'Why Go Back? Assisted Return From Norway', CMI- Chr. Michelsen Institute – PRIO- Peace Research Institute Oslo Report No.2015:08, 12.

⁶⁶ Le Coz (n 59) 4.

B. Belçika ve Gönüllü Geri Dönüş

Belçika hükümeti, düzensiz göçmenlerin gönüllü geri dönüşü konusunda FEDASIL (*Federal Agency for the Reception of Asylum Seekers-Sığınmacıların Kabulüne İlişkin Federal Ajans*) iş birliği ve yerel yönetim desteği ile gönüllü geri dönme potansiyeli olan yabancılara ulaşmakta ve gönüllü geri dönüşü koordine etmektedir⁶⁷. Farklı şehirlerde sivil toplum kuruluşları, hastaneler, çocuk hakları dernekleri, kolluk kuvvetleri gibi çeşitli kurumlar hizmet noktaları olarak belirlenmiştir ve buralarda düzensiz göçmenlere gönüllü geri dönüş hakkında hizmetler sağlanmaktadır.

Belçika hükümeti tarafından tasarlanan gönüllü geri dönüş programı, uluslararası koruma statüsü sahibi, uluslararası koruma başvurusu reddedilmiş olan ve oturma izni bulunmayan göçmenler dahil olmak üzere ülke sınırlaması olmadan çok geniş bir kitleyi hedef almaktadır. Bazı belediyeler göçmenlerin kendilerinin başvurmasını beklemek yerine, dönme potansiyeli olan kişileri kendisi takip etmektedir. Bu kapsamda gönüllü geri dönüş için hedef grupların belirlenmesi amacıyla çeşitli sosyal projeler yürütülmektedir. Bu projelerde düzensiz göçmenlere kendileri ile aynı ülkeden gelen kişiler tarafından rehberlik desteği sağlanmakta ve bu şekilde güven yaratılması amaçlanmaktadır. Söz konusu proje ve programlar sürekli olarak gelişmekte ve güncel şartlara göre yenilenmektedir. Program yararlanıcılarına vize gerektiren ülkelerden gelmiş olmaları şartıyla⁶⁸ ülkeden ayrılışları sırasında yetişkin başına 250, reşit olmayanlar için ise 125 Avro olmak üzere dönüş ödeneği sağlanmaktadır⁶⁹. Ayrıca, göçmenin durumuna bağlı olarak program, menşe ülkeye yeniden entegrasyon desteğini de içermektedir⁷⁰. Yeniden entegrasyon, göçmenlerin dönüşlerinde karşılaşılabilecekleri sorunların üstesinden gelinmesine yardımcı olurken, sosyal hizmet uzmanlarının somut

⁶⁷ Bu bölümde Belçika'nın FEDASIL ile yürüttüğü gönüllü geri dönüş uygulamaları hakkında yer verilen bilgiler ve daha geniş kapsamlı açıklamalar için "Voluntary Return" FEDASIL <<https://www.fedasil.be/en/voluntary-return>> erişim tarihi 23.06.2023.

⁶⁸ AB ülkeleri ile Kosova'nın dahil olduğu Balkan ülkeleri bu kapsamın dışında kalmaktadır.

⁶⁹ "Return Journey" FEDASIL <<https://www.fedasil.be/en/voluntary-return/return-journey>> erişim tarihi 23.06.2023.

⁷⁰ ibid.

çözümler sunmasına da olanak tanımaktadır⁷¹. Bu kapsamda verilen destek, bir mikro işletme geliştirmek, bir ev kiralamak veya yenilemek, tıbbi masrafları geri ödemek vb. için kullanılabilir⁷².

Belçika’da farklı şehirlerde gönüllü geri dönüş konusunda danışma merkezleri oluşturulmuştur⁷³. Bu merkezlerde hem göçmenlere hem de yerel kuruluşlara gönüllü geri dönüş hakkında bilgi vermek, bu konuda göçmenlerin beklentilerini gerçekçi kılabilmek için hizmet verilmektedir⁷⁴. Gönüllü geri dönüşün temelinde yatan gönüllülük esasının gereği olarak yabancı eğer geri dönmekten vazgeçerse, kişi hakkında açılmış olan dosya kapatıldığı gibi kişi kural olarak kolluk kuvvetlerine de teslim edilmemektedir. Böylece geri dönüş danışmanlarına olan güvenin sağlanması amaçlanmaktadır⁷⁵.

Belçika uygulamasında, menşe ülkeye geri dönüş sonrası, geri dönüşü sürdürülebilir kılmak amacıyla yerel entegrasyon konusunda da adımlar atılmıştır. Bu kapsamda menşe ülkedeki yerel kuruluşlar ile iş birliği halinde hareket edilerek geri dönen kişilerin menşe ülkede ne türlü ekonomik faaliyetlerde bulunabileceği tasarlanmaya çalışılmıştır⁷⁶. Dönüş organizasyonu için FEDASIL, IOM ve CARITAS⁷⁷ ile iş birliği içerisinde çalışmaktadır⁷⁸.

⁷¹ ibid.

⁷² ibid.

⁷³ Programın erişilebilirliğini artırmak ve potansiyel yararlanıcılar nezdinde anadilde erişim sağlamak amacıyla faaliyete geçirilen gönüllü ve destekli geri dönüşe ilişkin internet sitesi <<https://www.voluntaryreturn.be/>> 17 farklı dilde hizmet verecek şekilde tasarlanmıştır.

⁷⁴ “Return Journey” FEDASIL <<https://www.fedasil.be/en/voluntary-return/return-journey>>. erişim tarihi 23.06.2023.

⁷⁵ ibid.

⁷⁶ ibid.

⁷⁷ 19. yüzyılda Katolik yardım örgütü olarak kurulan CARİTAS uluslararası bir sivil toplum örgütüdür.

⁷⁸ “Return Journey” FEDASIL <<https://www.fedasil.be/en/voluntary-return/return-journey>> erişim tarihi 23.06.2023.

C. İsviçre ve Gönüllü Geri Dönüş

Gönüllü geri dönüş, 1990'ların başından beri İsviçre'nin göç politikalarının temel unsurlarından biri haline gelmiştir⁷⁹. İsviçre uygulamasında gönüllü geri dönüş ile amaçlanan, kişilerin isteğe bağlı olarak kendi iradeleriyle ayrılmalarını teşvik etmek, yeniden entegrasyon sağlamayı kolaylaştırmak ve desteklemek, insan onuruna yakışan bir geri dönüşü mümkün kılmak, iltica merkezlerinden geri dönüş sağlamak ve sadece son çare olarak kişileri ülkelerine zorunlu geri göndermeyi seçmek şeklinde sıralanmaktadır⁸⁰.

İsviçre uygulamasında gönüllü dönüş mekanizmasındaki en önemli unsurlardan biri geri dönüş danışmanlığıdır. Geri dönüş danışmanları geri dönüş merkezinde grup toplantıları düzenlemekte, gönüllü dönüş sistemi hakkında topluluklara bilgi vermektedir. Geri dönüş danışmanları gönüllülüğün esas olduğunu detaylı biçimde anlatmakta; hassas durumu olan kişiler ile bire bir görüşmeler yapmaktadırlar⁸¹. Mülakatta kişiye öncelikle ne tür bir yardıma ihtiyaç duyduğu, hangi bölgeye dönmek istediği ve dönüş dair düşünceleri sorulmaktadır. Bu kapsamda, menşe ülkesindeki fırsatlar ve ekonomik riskler hakkında orta ve uzun vadedeki hedefleri tartışılmakta ve yerel entegrasyon desteği kapsamında göçmenin iş projesi değerlendirilmektedir⁸². İş projesinin hayata geçirilmesi kapsamında yapılacak entegrasyon yardımı için İsviçre Göç İdaresinin yabancının iş projesine risk analizi yaparak onay vermesi gerekmektedir⁸³. Gönüllü dönüş yapılacağı kesinleştirilmesi için yabancının vereceği onay yazılı olarak alınmaktadır. IOM veya CARITAS, KIZILHAÇ gibi kuruluşlar geri dönüş operasyonlarının yürütülmesinde iş birliği içinde çalışmaktadır. Bir kişinin ülkeye yasal olmayan şekilde

⁷⁹ İsviçre'nin gönüllü geri dönüş uygulamaları hakkında daha geniş kapsamlı açıklamalar için bkz. İsviçre Federal Adalet ve Polis Departmanı – Devlet Göç Sekreterliği, “Return Assistance Switzerland” (Ocak 2022).

⁸⁰ Bu konuda bkz. İsviçre Federal Adalet ve Polis Departmanı – Devlet Göç Sekreterliği, “Return Assistance Switzerland” (Ocak 2022).

⁸¹ *ibid.*

⁸² *ibid.*

⁸³ *ibid.*

giriş yapmış olmasına rağmen sonradan kendini idari otoritelere teslim etmesi halinde bu durum gönüllü dönüş desteğinden yararlanması önünde bir engel oluşturmamaktadır⁸⁴.

İsviçre sisteminde gönüllü geri dönüşten faydalanacak kişilere farklı kategorilere göre destek sağlanmaktadır. Bu kapsamda, gönüllü geri dönüş karar veren yetişkinler için kişi başına 1000, reşit olmayanlar için ise 500 İsviçre Frangı nakdi yardım sağlanmaktadır⁸⁵. Seyahat masraflarının karşılanması için ise yetişkin başına 100 İsviçre Frangı destek sağlanmaktadır. Ancak bu ödenek kişi başına 500, aile başına ise 1000 İsviçre Frangına kadar artırılabilir⁸⁶. Ayrıca bu kişiler döndükleri ülkede sosyal ve profesyonel yeniden uyum projelerinde kullanılmak üzere 3000 İsviçre Frangı tutarına kadar bireysel yeniden entegrasyon yardımından da faydalanabilmektedirler⁸⁷. Özel tıbbi ihtiyaç sahibi olan kimselere ise ilaç masraflarının karşılanması gibi tıbbi yardımlar yapılabilmektedir⁸⁸. İsviçre sisteminde gönüllü geri dönüş kapsamındaki ödemeler havaalanında yapılmaktadır⁸⁹. Bir kez destekten faydalanan kişinin tekrar bu destek mekanizmasına başvurma imkanı bulunmamaktadır ve ülkelerine gönüllü dönen göçmenler için kural olarak İsviçre'ye giriş yasağı öngörülmemiştir⁹⁰.

D. Birleşik Krallık ve Gönüllü Geri Dönüş

Birleşik Krallık uygulamasına göre destekli geri dönüş (*assisted return*) özel bir gönüllü geri dönüş yolu olarak düzenlenmiştir⁹¹. Birleşik Krallık'ta gönüllü geri dönüş sürecini bu görev için özel olarak yetkilendirilmiş kişilerin meydana getirdiği “Gönüllü

⁸⁴ ibid.

⁸⁵ ibid.

⁸⁶ ibid.

⁸⁷ ibid.

⁸⁸ ibid.

⁸⁹ ibid.

⁹⁰ ibid.

⁹¹ Birleşik Krallık'ın gönüllü geri dönüş uygulamaları hakkında geniş kapsamlı açıklamalar için bkz. “Voluntary and Assisted Returns Version 4.0” United Kingdom Home Office <https://assets.publishing.service.gov.uk/government/uploads/system/uploads/attachment_data/file/990282/voluntary-and-assisted-returns_v4.0-gov-uk.pdf>. erişim tarihi 23.06.2023.

Dönüş Hizmeti” sağlayıcısı (*Voluntary Returns Service*) yönetmektedir. Bu kapsamda, Birleşik Krallık’ta yasa dışı olarak bulunan, vize süresini veya yasal kalma süresini aşan kimseler ve Birleşik Krallık’ta mülteci statüsü talebinde bulunup bu başvurusunu geri çekenler veya başvurusu olumsuz sonuçlananlar gönüllü geri dönüş programı çerçevesinde rehberlik ve finansal yardım desteklerinden yararlanabilmektedirler⁹². Ayrıca bu kimselerden menşe ülkelerine gönüllü geri dönüşlerinde desteğe ihtiyaçları olanlar belli kriterleri sağlamaları şartıyla, Birleşik Krallık tarafından kişi başına ve bir kereye mahsus olmak üzere 3000 İngiliz Sterlinine kadar olmak üzere verilen finansal yardım desteğinden faydalanabilmektedirler⁹³. Söz konusu finansal yardım, geri dönüş yapan yabancının menşe ülkeye yeniden entegrasyonunu destekleme amacı da taşımaktadır. Bu kapsamda finansal destekte bulunurken menşe ülkede geçici konaklama, iş imkânı, çocukların eğitim ve öğretimi için öngörülen maliyetler göz önünde bulundurulmaktadır.

Bir yabancının bu destekten faydalanabilmesi için OECD (*Organisation for Economic Co-operation and Development*- Ekonomik Kalkınma ve İşbirliği Örgütü) tarafından belirlenen gelişmekte olan ülkelere birine dönüş yapacak olması gerekir⁹⁴. Ayrıca bu destekten İngiliz vatandaşları veya 30 Haziran 2021’den önce Birleşik Krallık’ta oturma hakkına sahip olan Avrupa Birliği vatandaşı olan kişiler, polis tarafından soruşturulmakta olan, idari gözetim altında olan veya cezai bir mahkûmiyet kararının ardından hapsedilmiş olan, halihazırda insani koruma, süresiz kalma izni verilmiş veya mülteci statüsü bulunan, yasa dışı göç kapsamında suç işlemiş olup hakkında sınır dışı edilme kararı alınmış bulunan, gönüllü geri dönüş desteğini kötüye kullanmaya çalıştığı anlaşılan veya başkaca geri dönüş yöntemlerinden faydalanan yabancılar yararlanamaz⁹⁵.

⁹² ibid.

⁹³ ibid.

⁹⁴ “Gönüllü Dönüş Hizmeti” sağlayıcısı her yılın 2 Ocak günü güncellenen OECD’nin gelişmekte olan ülkeler listesini baz alarak bu ülkeleri belirler. Listede başvuru anı ile geri dönüş sırasında bir değişiklik olması halinde, yabancının başvuru anı esas alınmaktadır.

⁹⁵ Birleşik Krallık’ın gönüllü geri dönüş uygulamaları hakkında geniş kapsamlı açıklamalar için bkz. “Voluntary and Assisted Returns Version 4.0” (n 91).

Birleşik Krallık uygulamasında, kendi istekleriyle herhangi bir finansal yardım almadan ülkeyi terk eden yabancılar hakkında bir yıl süreyle ülkeye giriş yasağı öngörülmüş iken, gönüllü geri dönüşleri kapsamında anılan finansal destekten faydalanmış olan yabancılar hakkında kural olarak iki ile beş yıllık sürelerle ülkeye giriş yasağı öngörülmektedir. Destekli gönüllü geri dönüş için başvuruda bulunmuş olan yabancı bu başvurusunu her zaman geri çekebilme imkanına sahiptir. Ancak bu durumda ilgili yabancı kişi şartları oluştuğu takdirde idari gözetim de dahil olmak üzere sınır dışı edilme yaptırımları ile karşı karşıya kalabilecektir.

E. Norveç ve Gönüllü Geri Dönüş

2002 yılından bu yana, Norveç makamları başvurusu reddedilen sığınmacıları ve düzenli oturma izni olmayan diğer üçüncü ülke vatandaşlarını kendi ülkelerine dönmeye teşvik etmektedir⁹⁶. Son yıllarda Norveç IOM'un yardımıyla, belirli devletlerin vatandaşlarını (2008 yılında başlatılan Irak vatandaşlarını kapsayan IRRANA gibi) veya hassas grupları (çocuklar ve insan ticareti mağdurları gibi) hedef alan çeşitli destek programlarını uygulamaya koymuştur. Günümüzde gönüllü⁹⁷ destekli geri dönüş, Norveç'in mülteci ve göçmen politikalarının temel bir unsuru haline gelmiştir⁹⁸.

Norveç Göç Müdürlüğü (UDI) ve IOM iş birliği içerisinde yürütülen gönüllü destekli geri dönüş programı (*voluntary assisted return program – VARP*) menşee ülkelere dönmek isteyen kimselere organize, güvenli ve onurlu bir dönüş için yardım sağlamayı amaçlamaktadır. VARP kapsamında mülteci statüsü veya başvuru sahiplerine, mülteci başvurusu reddedilenlere veya mülteci başvurusunu geri çekenlere ve Norveç'te sığınma veya yasal oturma izni olmayan göçmenlere ülkelere geri dönmek istemeleri halinde belirli yardımlar yapılmaktadır. Bu yardımların kapsamına, dönüş için bilgi ve danışmanlık, tıbbi yardım, seyahat belgesi başvurusu, son varış noktasına seyahat

⁹⁶ Norveç'in gönüllü geri dönüş uygulamaları hakkında kapsamlı açıklamalar için bkz. IOM – Norveç Gönüllü Destekli Geri Dönüş Programı, <<https://www.iom.no/avr>> erişim tarihi 23.06.2023.

⁹⁷ Öte yandan söz konusu gönüllü destekli geri dönüş programlarının başvurusu reddedilen sığınmacılara yönelik olması ve alternatifin zorla sınır dışı edilme olduğu bir düzende ne derece gönüllü olabileceğine ilişkin tartışmalar için Brekke (n 65) 18.

⁹⁸ ibid 11.

düzenlemeleri, Norveç'ten ayrılıştan menşe ülkeye varana kadar yardım ve talep halinde ve şartlar dahilinde menşe ülkeye dönüş sonrası takip hizmeti girmektedir⁹⁹.

Ayrıca bazı menşe ülkeler bakımından VARP'a ek olarak geri dönüş için yeniden entegrasyon destek programı (*Financial Support to Return- FSR*) yürütülmektedir ve bu kapsamda menşe ülkesine gönüllü olarak geri dönen kimselerin orada hayatlarını yeniden kurabilmeleri için bir başlangıç desteği sağlanmaktadır¹⁰⁰. Bu kapsamda kimlerin FSR'den yararlanabileceğini belirleme yetkisi Norveç makamlarına verilmiş olmakla birlikte desteğin dağıtılması ve yönetimi konusunda IOM yetkilendirilmiştir¹⁰¹. Çoğu durumda, yeniden entegrasyon desteğinin dağıtımı, menşe ülkeye varıştan yaklaşık üç hafta sonra yerel para birimi ile yapılmaktadır. Güvenlik sebebiyle menşe ülkeye varıştaki havalimanında bir ödeme yapılmaması kararlaştırılmıştır¹⁰². Bunun dışında yolculuk süresince kullanılmak üzere 18 yaşından büyük yetişkinler için 80 Amerikan Doları, 18 yaşından küçük çocuklar için 110 Amerikan Doları cep harçlığı öngörülmüştür¹⁰³. Ayrıca herhangi bir finansal destek alan göçmenlerin menşe ülkelerine gönüllü dönüşten sonra 2 yıl içinde Norveç'e dönmeleri halinde aldıkları destekleri Norveç makamlarına iade etmeleri gerekebileceği düzenlenmiştir¹⁰⁴.

III. Türk Hukukunda Gönüllü Geri Dönüş

Türkiye, Osmanlı İmparatorluğu döneminden beri birçok kitlesel nüfus hareketine ev sahipliği yapmıştır. Yaşam standartları yüksek Avrupa ülkeleri ile karışıklıkların dinmediği Orta Doğu coğrafyası arasında bulunan Türkiye, düzenli veya düzensiz birçok

⁹⁹ Programın erişilebilirliğini artırmak ve potansiyel yararlanıcılar nezdinde anadilde erişim sağlamak amacıyla faaliyete geçirilen gönüllü destekli geri dönüşe ilişkin internet sitesi Türkçe dahil 12 farklı dilde hizmet verecek şekilde tasarlanmıştır; bkz. IOM – Norveç Gönüllü Destekli Geri Dönüş Programı, <<https://www.iom.no/avrr>> erişim tarihi 23.06.2023.

¹⁰⁰ IOM – Norveç Gönüllü Destekli Geri Dönüş Programı, <<https://www.iom.no/avrr>> erişim tarihi 23.06.2023.

¹⁰¹ ibid.

¹⁰² ibid.

¹⁰³ ibid.

¹⁰⁴ ibid.

göç hareketi bakımından hem geçiş ülkesi hem de nihai varış ülkesi konumundadır¹⁰⁵. Türkiye günümüzde sadece kendi coğrafyasında değil tüm dünyada en fazla kayıtlı-kayıt dışı göçmene ev sahipliği yapan ülkelerden biridir. IOM verilerine göre 2021 yılı itibarıyla Türkiye’de %90’ını Suriye’deki çatışmalardan kaçıp gelenlerin oluşturduğu yaklaşık 4 milyon kayıtlı yabancı bulunmaktadır¹⁰⁶. Bu durumun Türkiye üzerindeki ekonomik, sosyal ve kültürel etkileri bir yana, ait oldukları toprakları bırakan veya bırakmak zorunda kalan kimseler bakımından da ciddi sonuçları bulunmaktadır.

A. Mevcut Düzenlemeler

Türkiye maruz kaldığı yoğun kitlesel göç hareketlerinin başlangıcında, söz konusu göç dalgasının menşe ülkedeki şartlar düzelince sona ereceğini ve menşe ülkeye doğru geri dönüşün başlayacağını düşünerek hareket etmiştir. Bu düşünce ile şekillenen politikaların yarattığı belirsizlikler, neden olduğu insan hakları ihlalleri ve ekonomik, sosyal ve kültürel yükler zamanla daha kalıcı ve uzun vadeli çözümleri içeren politikalara ihtiyaç duyulmasına sebep olmuştur. Bu kapsamda yoğun göç dalgalarının yarattığı sorunları gidermek ve tam üyelik çerçevesinde AB mevzuatı ile uyumu sağlamak amacıyla kalıcı çözüm yolları üretmek ve hukuki altyapıyı güncellemek için çalışmalar başlatılmıştır.

¹⁰⁵ Nasıh Sarp Ergüven/Beyza Özturanlı, “Uluslararası Mülteci Hukuku ve Türkiye” (2013) 62(4) AÜHFD 1013-1014; Akkoyunlu Ertan/Ertan (n 1) 13; Ahmet İçduygu/Damla B. Aksel, ‘Turkish Migration Policies: A Critical Historical Retrospective’ (2013) XVIII (3) Perceptions 167-168.

¹⁰⁶ IOM Turkey, ‘Migration in Turkey’ (2021) <<https://turkey.iom.int/migration-turkey>>. erişim tarihi 23.06.2023.

1. Yabancılar ve Uluslararası Koruma Kanunu Öncesi Dönem

Türkiye'nin göç hukukunda 2000'li yıllara kadar temel mevzuat metni, Türkiye'ye yerleşmek isteyen kitlelerin kabulüne ilişkin ulus devlet anlayışı ile uyumlu bir çerçevenin oluşturulduğu 1934 tarihli 2510 sayılı İskân Kanunu¹⁰⁷ olmuştur¹⁰⁸.

Temel hak ve özgürlüklerin güvence altına alındığı AİHS'ye taraf olan Türkiye, 1951 tarihli Cenevre Sözleşmesi ve 1967 tarihli Mültecilerin Hukuki Statüsüne İlişkin Protokol'e (1967 tarihli Protokol)¹⁰⁹ coğrafi sınırlama şartı ile taraf olmuştur¹¹⁰. Türkiye koymuş olduğu coğrafi sınırlama şartı ile mülteci statüsünü sadece Avrupa'da meydana gelen olaylar neticesinde sığınma talep eden kimselere tanımaktadır. Bu kapsamda Türkiye'nin maruz kaldığı kitlesel göç hareketlerinin Avrupa dışından ve genelde Avrupa'ya doğru olduğu göz önüne alındığında 1951 tarihli Cenevre Sözleşmesi ve 1967 tarihli Protokol'ün uygulamasının kısıtlı kaldığından bahsedilebilir. Zira Türkiye'nin koymuş olduğu coğrafi çekince sebebiyle Avrupa ülkeleri dışından gelen kimseler mülteci statüsünde kabul edilmemektedirler¹¹¹.

1994 tarihinde "Türkiye'ye İltica Eden veya Başka Bir Ülkeye İltica Etmek Üzere Türkiye'den İkamet İzni Talep Eden Münferit Yabancılar ile Topluca Sığınma Amacıyla Sınırlarımıza Gelen Yabancılara ve Olabilecek Nüfus Hareketlerine Uygulanacak Usul ve Esaslar Hakkında Yönetmelik" (İltica Yönetmeliği)¹¹² de coğrafi çekince şartı ile yürürlüğe girmiştir. İltica Yönetmeliği kapsamında Avrupa'da meydana gelen olaylar sebebiyle ırkı, dini, milliyeti, belirli bir toplumsal gruba üyeliği veya siyasi düşünceleri nedeniyle takibata uğrayacağından haklı olarak korktuğu için vatandaşı olduğu ülke dışında bulunan ve vatandaşı olduğu ülkenin himayesinden istifade edemeyen veya

¹⁰⁷ R.G. 21.06.1934/2733.

¹⁰⁸ Ahmet Ceylan/İsa Uslu, 'Türkiye Cumhuriyeti'ne Yönelen Kitlesel Göç Hareketleri ve Kabul Mekanizmasındaki Yaklaşımlara İlişkin Bir İnceleme: 1989 Bulgaristan, 1991 Irak ve 2011 Suriye Göçleri' (2019) 36 İstanbul Üniversitesi-Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları 201.

¹⁰⁹ R.G. 05.08.1968/12968.

¹¹⁰ 1951 tarihli Cenevre Sözleşmesi'ne taraf olurken 1 Ocak 1951 tarihinden sonra meydana gelen olayları kapsayacak şekilde tarih çekincesi de koyan Türkiye 1967 tarihli Protokol'ün imzası ile tarih sınırlamasına son vermiştir.

¹¹¹ Ergüven/Özturanlı (n 105) 1031; Ceylan/Uslu (n 108) 201-202.

¹¹² R.G. 30.11.1994/22127.

korkudan dolayı istifade etmek istemeyen ya da uyruğu yoksa ve önceden ikamet ettiği ülke dışında bulunuyorsa oraya dönmeyen veya korkusundan dolayı dönmek istemeyen yabancılara mülteci statüsü tanınmıştır. Avrupa dışında meydana gelen olaylar nedeniyle aynı sebeplerle Türkiye'ye gelen yabancılar ise sığınmacı olarak kabul edilmiştir (m.3).

Yakın tarihe kadar Türk göç hukuku bahsi geçen 1934 tarihli İskân Kanunu, 1951 tarihli Cenevre Sözleşmesi, 1967 tarihli Protokol ve İltica Yönetmeliği çerçevesinde şekillenmekteydi. Ancak söz konusu düzenlemeler kapsamlı ve zamanın gereksinimlerini karşılayan bir koruma rejimi içermemekteydi. Ayrıca uluslararası koruma hukuku alanındaki işlemlerin temelinde 1951 tarihli Cenevre Sözleşmesi ve 1967 tarihli Protokolü dışında kanun düzeyinde bir mevzuatın bulunmaması eleştirilere sebep olmaktaydı¹¹³. Öte yandan Türkiye'nin mülteci statüsüne ilişkin koymuş olduğu coğrafi kısıtlama mülteci statüsü kazanamayan sığınmacıların uluslararası antlaşmalarla mültecilere sağlanan haklardan ve korumalardan yararlanıp yararlanamayacakları tartışmalarını da beraberinde getirmekteydi¹¹⁴. İşte bu nedenlerle ve özellikle son dönemlerde AİHM'nin mülteci hukuku konusunda Türkiye aleyhinde vermiş olduğu kararların¹¹⁵ ve AB ile yürütülen mevzuat uyum çalışmalarının da etkisiyle Türk göç hukukunda bir değişim dönemi başlamıştır¹¹⁶. Bu kapsamda ilk olarak 2006 tarihinde 5543 sayılı İskân Kanunu'nun¹¹⁷ kabulü ile 1934'ten kalma İskân Kanunu güncellenmiştir. Akabinde ise uluslararası koruma hukukunun gereksinimlerini karşılayabilmek amacıyla yabancıların Türkiye'ye girişleri, Türkiye'de kalışları ve Türkiye'den çıkışları ile Türkiye'den koruma talep eden yabancılara sağlanacak

¹¹³ 1982 Anayasası m. 16 hükmünde temel hak ve hürriyetlerin yabancılar için ancak milletlerarası hukuka uygun olarak kanunla sınırlanabileceği hüküm altına alınmıştır; Bu yönde ayrıca Aygün/Kaya (n 5) 99; Ekşi (n 49), 71.

¹¹⁴ Kaya (n 3) 513.

¹¹⁵ *Jabari v. Türkiye* (2000) Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi, Başvuru No. 40035/98; Türkiye aleyhine verilen söz konusu ihlal kararının mevzuatta değişikliğe gidilmesi gerekliliğini bir kez daha vurguladığı yönünde Ergüven/Özturanlı (n 105) 1027; Kararla ilgili ayrıca İneli Ciğer (n 52) 703-704; Ekşi (n 49), 147.

¹¹⁶ Ergüven/Özturanlı (n 105) 1031-1032; Ceylan/Uslu (n 108) 202; Aygün/Kaya (n 5) 88; İçduygu/Aksel (n 105) 177; Ekşi (n 49), 20 vd.

¹¹⁷ R.G. 26.09.2006/26301.

korumanın kapsamına ve uygulanmasına ilişkin 6458 sayılı Yabancılar ve Uluslararası Koruma Kanunu (YUKK)¹¹⁸ kabul edilerek yürürlüğe girmiştir.

2. Yabancılar ve Uluslararası Koruma Kanunu Sonrası Dönem

a. YUKK ve Gönüllü Geri Dönüş

2014 yılında yürürlüğe giren YUKK, 1951 tarihli Cenevre Sözleşmesi ve 1967 tarihli Protokolü dışında, uluslararası koruma hukuku kapsamında Türkiye’de kanun seviyesindeki ilk düzenlemedir¹¹⁹. YUKK ile Avrupa’dan gelen kimseler mülteci statüsünde kabul edilecektir. Mülteci statüsünde kabul edilmeyen kimseler bakımından ise sığınmacı terimi terk edilerek şartlı mülteci¹²⁰ ve ikincil koruma¹²¹ şeklinde olmak üzere yeni bir düzenlemeye gidilmiştir. Böylece uluslararası koruma hukukunun kapsamı genişletilerek sürdürülebilir bir koruma rejiminin esas alındığı ve yabancıların vatandaşlarla birlikte düzenli, uyumlu ve insanlık onuruna yaraşır bir şekilde yaşamalarını öngören bir göç politikası benimsenmiştir¹²².

Uluslararası sözleşmeler ve teamül hukuku uyarınca sıkı bir uygulama rejimine sahip olan geri göndermeme ilkesi Türk hukuku bakımından da bağlayıcı niteliktedir. Nitekim bu ilke gerek YUKK gerekse YUKK’a ilişkin ikincil mevzuatta tüm yabancılar için ve herhangi bir istisna getirilmeksizin ayrıca düzenleme konusu yapılmıştır. Bu

¹¹⁸ R.G. 11.03.2013/28615.

¹¹⁹ Kaya (n 3) 524. Uluslararası koruma rejimine ilişkin bir düzenleme içermemekle birlikte 5683 sayılı Yabancıların Türkiye’de İkamet ve Seyahatleri Hakkında Kanun için R.G. 24.07.1950/7564.

¹²⁰ YUKK m. 62 uyarınca Avrupa ülkeleri dışında meydana gelen olaylar sebebiyle ırkı, dini, tabiiyeti, belli bir toplumsal gruba mensubiyeti veya siyasi düşüncelerinden dolayı zulme uğrayacağından haklı sebeplerle korkan kişi şartlı mülteci olarak kabul edilmekte ve üçüncü bir ülkeye yerleştirilene kadar Türkiye’de kalmasına müsaade edilmektedir.

¹²¹ YUKK m. 63 uyarınca mülteci veya şartlı mülteci statüsü elde edemeyecek, ancak menşe ülkesine geri gönderildiği takdirde; ölüm cezasına mahkûm olacak veya ölüm cezası infaz edilecek, işkenceye, insanlık dışı ya da onur kırıcı ceza veya muameleye maruz kalacak, uluslararası veya ülke genelindeki silahlı çatışma durumlarında, ayırım gözetmeyecek şiddet hareketleri nedeniyle şahsına yönelik ciddi tehditle karşılaşacak olması dolayısıyla menşe ülkesi veya ikamet ülkesinin korumasından yararlanamayan veya yararlanmak istemeyen yabancı veya vatansız kişilere ise ikincil koruma statüsü sağlanmaktadır.

¹²² Ceylan/Uslu (n 108) 202; Akkoyunlu Ertan/Ertan (n 1) 15; Ergüven/Özturanlı (n 105) 1033; Ekşi (n 49), 40.

kapsamda hiç kimsenin işkenceye, insanlık dışı ya da onur kırıcı ceza veya muameleye tabi tutulacağı veya ırkı, dini, tabiiyeti, belli bir toplumsal gruba mensubiyeti veya siyasi fikirleri dolayısıyla hayatının veya hürriyetinin tehdit altında bulunacağı bir yere gönderilemeyeceği hüküm altına alınmıştır (YUKK m. 4).

Gönüllü geri dönüş müessesesi de Türk hukukunda ilk olarak YUKK kapsamında düzenleme alanı bulmuştur. YUKK'un "gönüllü geri dönüş" başlıklı m. 60/A hükmünde hakkında sınır dışı etme kararı alınmış ve menşe ülkesine geri dönmek isteyen düzensiz göçmenlerden Göç İdaresi Başkanlığı (*Göç İdaresi Genel Müdürlüğü*)¹²³ tarafından uygun görülenlere ayni veya nakdi destek sağlanması öngörülmüştür. Ayrıca düzensiz göçmenlerin geri dönüşlerine ilişkin çalışmalarda BMMYK gibi uluslararası kuruluşlar, kamu kurum ve kuruluşları ve sivil toplum kuruluşlarıyla iş birliği içinde çalışılabileceği düzenlenmiştir. YUKK'un "gönüllü geri dönüş desteği" başlıklı m. 87 hükmünde ise uluslararası koruma statüsüne başvurmuş veya statü sahibi kimseler bakımından hakkında sınır dışı etme kararı alınmış düzensiz göçmenler bakımından m. 60/A hükmünde düzenlenen esaslar tekrarlanmıştır. Öte yandan m. 57/A hükmünde bazı kimseler bakımından idari gözetime alternatif bir tedbir olarak geri dönüş danışmanlığı alma yükümlülüğü öngörülmüştür. İdari gözetime alternatif olarak getirilen geri dönüş danışmanlığı alma yükümlülüğünün zorlayıcı niteliği olmadığı belirtilmektedir¹²⁴. Ancak yine de uygulamada devletlerin gönüllü geri dönüşte kolaylaştırıcı veya teşvik edici rolü ile kişinin kendi iradesine hanel getirecek derecede zorlayıcı tedbirleri arasındaki sınırın aşılması önemlidir. Aksi halde AİHM'nin aşağıda detaylıca incelenecek N.A. – Finlandiya¹²⁵ içtihadında olduğu gibi gerçekten gönüllü ve kişinin kendi iradesine dayanan bir geri dönüş uygulamasından bahsedilemeyecektir.

¹²³ 85 No'lu Bazı Cumhurbaşkanlığı Kararnamesinde Değişiklik Yapılması Hakkında Cumhurbaşkanlığı Kararnamesi (R.G. 29.10.2021/31643) ile kurum "Genel Müdürlük" statüsünden "Başkanlık" statüsüne yükseltilmiştir. Mevzuat metninde henüz bir değişiklik yapılmamış olsa da bu çalışmada kurumun yeni adı olan "Göç İdaresi Başkanlığı" ifadesinin kullanımı tercih edilmiş olup anılan değişiklik sonrası kast olunan kurum "T.C. İçişleri Bakanlığı Göç İdaresi Başkanlığı"dır.

¹²⁴ İneli Ciğer (n 52) 706.

¹²⁵ N.A. v. Finlandiya (2019) Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi, Başvuru No.25244/18.

b. Geçici Koruma Yönetmeliği ve Gönüllü Geri Dönüş

YUKK m. 91 hükmü¹²⁶ uyarınca ülkesinden ayrılmaya zorlanmış ve geri dönemeyen, acil ve geçici koruma bulmak amacıyla kitlesel olarak sınırlarımıza gelen veya sınırlarımızı geçen yabancılara sağlanabilecek geçici koruma işlemleri ile ilgili hususları düzenlemek amacıyla Geçici Koruma Yönetmeliği (GKY)¹²⁷ kabul edilmiştir. GKY’de gönüllü geri dönüş müessesesine ilişkin hükümler de yer almaktadır. Buna göre, GKY kapsamına giren yabancıların gönüllü olarak ülkelerine dönüş yapmak istemeleri halinde gerekli kolaylıkların sağlanacağı ve imkanlar ölçüsünde destek sağlanabileceği düzenlenmiştir (m. 42). Anılan düzenleme kapsamında gönüllü geri dönüş işlemleri ile ilgili olarak Göç İdaresi Başkanlığı’nın ülke makamları, kamu kurum ve kuruluşları, uluslararası kuruluşlar, sivil toplum kuruluşları ile iş birliği içinde olabileceği öngörülmüştür. GKY m. 6 hükmünde geri gönderme yasağı ayrıca düzenleme konusu yapılmıştır.

c. YUKK Yönetmeliği ve Gönüllü Geri Dönüş

Gönüllü geri dönüş ile ilgili en detaylı düzenlemeye 2016 yılında yürürlüğe giren Yabancılar ve Uluslararası Koruma Kanununun Uygulanmasına İlişkin Yönetmelik (YUKK Yönetmeliği)¹²⁸ kapsamında yer verilmiştir. Öncelikli olarak belirtmek gerekir ki, gönüllü geri dönüş müessesesi bağlamında YUKK ve YUKK Yönetmeliği farklılaşmaktadır. Zira YUKK’ta yer alan gönüllü geri dönüşe ilişkin düzenlemeler, hakkında sınır dışı etme kararı alınmış düzensiz göçmenler ile uluslararası koruma statüsü başvuru veya statü sahiplerine yönelik iken YUKK Yönetmeliği’nde böyle sınırlama yer almamaktadır. YUKK Yönetmeliği’ndeki düzenlemeler yabancı statüsünde olan yani Türkiye Cumhuriyeti Devleti ile vatandaşlık bağı bulunmayan herkesi kapsamaktadır. Öte yandan YUKK’ta yer alan gönüllü geri dönüş düzenlemeleri üçüncü bir ülkeye

¹²⁶ YUKK m. 91 uyarınca geçici koruma, ülkesinden zorla ayrılan ve geri dönemeyen, acil ve geçici koruma bulmak amacıyla, kitlesel olarak sınırlarımıza gelen veya sınırlarımızı geçen yabancılara sağlanmaktadır.

¹²⁷ R.G. 22.10.2014/29153.

¹²⁸ R.G. 17.03.2016/29656.

dönmek isteyen kimseler bakımından herhangi bir hüküm içermez. YUKK Yönetmeliği'nin "gönüllü geri dönüş desteği" başlıklı m. 121 hükmündeki düzenlemeler ise menşe ülkeye geri dönüşün yanı sıra üçüncü bir ülkeye dönüşü de bu kapsamda değerlendirmektedir. YUKK Yönetmeliği kapsamında, gönüllü geri dönüşleri kolaylaştırmak ve geri dönülen ülkelere uyum çalışmalarına katkıda bulunmak amacıyla belirli şartlar dahilinde gönüllü geri dönüş desteği sağlanması öngörülmüştür. Buna göre, ilgili valiliğin teklifi üzerine Göç İdaresi Başkanlığı tarafından gönüllü geri dönüş yapacak kimselere aynı veya nakdi destek veya mesleki eğitim verilmesi gibi desteklerde bulunulabilecektir. Ayrıca bu kimseler hakkında Türkiye'ye giriş yasağı kararı alınmayabilecektir (m. 121/f.1). Gönüllü geri dönüş işlemleri ile ilgili olarak Göç İdaresi Başkanlığı'nın ülke makamları, kamu kurum ve kuruluşları, uluslararası kuruluşlar, sivil toplum kuruluşları ile iş birliği içinde çalışması öngörülmüştür. İdari gözetim altında olmasına rağmen gönüllü geri dönüş desteğine başvuranlar hakkında dönüş işlemlerinin kolaylaştırılması ve takibi amacıyla, ayrı bir merkeze alınma veya haklarındaki idari gözetim kararının sonlandırılması yönünde karar alınabilecektir (m. 121/f.2)¹²⁹. Gönüllü geri dönüş müessesesine olan talebi arttırmak ve uluslararası koruma statüsünde olup da gönüllü geri dönüş programından faydalanmak isteyen kimseleri teşvik etmek için farklı düzenlemeler de öngörülmüştür. Bu kapsamda gönüllü geri dönüş talebini sonradan geri çeken uluslararası koruma statüsü sahiplerinin statülerini koruyacakları ayrıca hüküm altına alınmıştır (m. 121/f.4). Öte yandan gönüllü olarak geri dönüş yapan uluslararası koruma statüsü sahiplerinin bu statüleri gönüllü geri dönüş ile sona erdirilmektedir (m. 121/f.5). Zira gönüllü geri dönüş ile menşe ülkede tekrardan temin edilen ulusal koruma ile geçici korumaya olan ihtiyaç sona ermiş olmaktadır.

¹²⁹ Ayrıca YUKK Yönetmeliği m. 63/f.1 hükmü uyarınca hakkında idari gözetim kararı alınmış yabancılar ülkelerine gönüllü geri dönüş talebinde bulunmaları halinde, seyahatlerine engel bir durum olmaması şartıyla herhangi bir merkeze alınmadan doğrudan ülkelerine gönderilebileceklerdir. Yine m. 63/f.2 uyarınca hakkında sınır dışı etme kararı alınan yabancılardan ülkelere gönüllü geri dönüş talebinde bulunan ancak kaçma, kaybolma riski bulunan veya kamu düzeni, kamu güvenliği veya kamu sağlığı açısından tehdit oluşturanların yabancılar il müdürlüğünün idaresinde genel kolluk nezaretinde sınır kapılarına götürülmeleri ve sınır kapısında intikal ile birlikte bu kimseler hakkında verilen sınır dışı ve idari gözetim kararlarının sona erdirilerek çıkış işlemlerinin gönüllülük temelinde dönüş veya gönüllü terk olarak kayıtlara geçirilmesi öngörülmüştür.

YUKK Yönetmeliği m. 4 hükmünde geri gönderme yasağı ayrıca düzenleme konusu yapılmıştır. Ancak YUKK ve GKY kapsamındaki hükümlerden farklı olarak YUKK Yönetmeliği m. 4/f. 2 hükmünde valilikler bakımından araştırma yükümlülüğü öngörülmüştür. Buna göre, Türkiye’de kalma hakkı bulunmayan yabancıların sınır dışı edilmelerinden veya ülkelerine geri dönmelerinden önce varış ülkelerinde herhangi bir kötü muameleye veya tehdide maruz kalıp kalmayacağına ilişkin ilgili valiliklerce re’sen araştırma yapılması gerekmektedir. Yapılan araştırma neticesinde Türkiye’de kalma hakkı bulunmayan yabancıların tehlikelerle karşılaşılacağına anlaşıldığı ülkeye sınır dışı edilmesi veya gönderilmesi yasaklanmıştır.

B. Ulusal Destekli Gönüllü Geri Dönüş Mekanizması ve Pilot Proje Uygulaması

Düzensiz göçle mücadele etmek ve yurdunu terk etmek zorunda kalmış kimseler bakımından kalıcı ve uzun vadeli çözüm yolları üretebilmek amacıyla ulusal destekli bir gönüllü geri dönüş mekanizmasının kurulmasıyla ilgili ilk çalışmalar 2016 yılında başlamıştır¹³⁰. 2016 yılında temelleri atılan çalışmalar neticesinde 2 Eylül 2020 tarihinde Göç İdaresi Başkanlığı liderliğinde “Ulusal Destekli Gönüllü Geri Dönüş Mekanizmasının İş Birliği Protokolü” Göç İdaresi Genel Müdürü, Konsolosluk İşleri Genel Müdürü, Kültür ve Turizm Bakanlığı Türk İşbirliği ve Koordinasyon Ajansı (TİKA) Başkan Vekili ve Türk Kızılay Genel Müdürü tarafından imzalanmıştır¹³¹.

Ulusal destekli gönüllü geri dönüş mekanizmasının kurulmasına ve uygulamasına destek vermek amacıyla, Göç İdaresi Başkanlığı Düzensiz Göçle Mücadele Dairesi Başkanlığı, Uluslararası Göç Politikalarını Geliştirme Merkezi (International Centre for Migration Policy Development-ICMPD) ve FEDASIL iş birliğinde “Gönüllü Geri Dönüş

¹³⁰ ICMPD, ‘Türkiye’de Geri Dönüş Danışmanlığı Kapasitesinin Geliştirilmesi ve Desteklenmesi Projesi – ReConnect’ 1 <https://www.icmpd.org/file/download/53506/file/TR_ReConnect_Factsheet.pdf> erişim tarihi 23.06.2023.

¹³¹ Göç İdaresi Genel Müdürlüğü, ‘Ulusal Destekli Gönüllü Geri Dönüş Mekanizması İş Birliği Protokolü İmza Töreni’ 3 Eylül 2020 <<https://www.goc.gov.tr/ulusal-destekli-gonullu-geri-donus-mekanizmasi-is-birligi-protokolu-imza-toreni>> erişim tarihi 23.06.2023; ICMPD (n 130) 1-2.

Danışmanlığının Temel Unsurları” konulu eğitim çalışmaları yapılmıştır¹³². Ayrıca potansiyel gönüllü geri dönüş mekanizması faydalanıcılarını bilgilendirmek ve çevrimiçi olarak ön başvuru yapabilmelerine olanak sağlamak amacıyla “<http://gonullugeredonus.org.tr/tr>” internet sitesi kullanıma açılmıştır. Anılan internet sitesi daha fazla düzensiz göçmene ulaşabilmek amacıyla ICMPD’nin yardımlarıyla Türkçe’nin yanı sıra İngilizce, Farsça, Peştuca, Rusça ve Arapça olmak üzere farklı dillerde hizmet verecek şekilde tasarlanmıştır.

Göç İdaresi Başkanlığı’nın çeşitli kuruluşlarla işbirliği içerisinde yürüttüğü projeler düşünüldüğünde düzensiz göç ile mücadele kapsamında güvenli üçüncü ülkeye veya menşe ülkeye gönüllü geri dönüş meselesine büyük bir önem verildiği görülmektedir. Bu çerçevede öne çıkan bir proje olarak, Göç İdaresi Başkanlığı’nın ICMPD ile işbirliği içinde 2021 yılında başlattığı “Türkiye’de Geri Dönüş Danışmanlığı Kapasitesinin Geliştirilmesi ve Desteklenmesi Projesi- ReConnect” akla gelmektedir. Söz konusu proje 24 ay süre ile faaliyete geçirilmiştir. İsviçre Federal Göç Müsteşarlığı tarafından finanse edilen bu proje kapsamında gönüllü geri dönüşle ilgili farkındalığı ve kurum kapasitelerini arttırmak amacıyla geri dönüş danışmanlarının eğitilmesi planlanmıştır¹³³. 5 Mart 2021 tarihinde pilot ölçekteki bir ulusal destekli gönüllü geri dönüş uygulaması vasıtası ile düzensiz 44 Afgan göçmen Türkiye’den Afganistan’a gönüllü geri dönmüştür¹³⁴. Yakın tarihli bir başka gelişme olarak ise, 28 Mart 2022 tarihinde düzensiz göçmenlerin ülkelerine geri dönüşünün ve yeniden entegrasyonunun sağlanması amacıyla “Türkiye’de Ulusal Destekli Gönüllü Geri Dönüş Mekanizmasının Desteklenmesi (N-AVRR)” projesinin açılış toplantısı gerçekleştirilmiştir¹³⁵.

¹³² Göç İdaresi Genel Müdürlüğü, ‘Gönüllü Geri Dönüş Danışmanlığının Temel Unsurları’ Konulu Çevrim İçi Eğitim Gerçekleştirildi’ (2021) <<https://www.goc.gov.tr/gonullu-geri-donus-danismanliginin-temel-unsurlari-konulu-cevrim-ici-egitim-gerceklestirildi>> erişim tarihi 23.06.2023.

¹³³ ICMPD (n 130) 1-2.

¹³⁴ ibid 1.

¹³⁵ Göç İdaresi Genel Müdürlüğü, ‘Türkiye’de Ulusal Destekli Gönüllü Geri Dönüş Mekanizmasının Desteklenmesi’ Projesi Açılış Toplantısı Gerçekleştirildi’ (2022) <<https://www.goc.gov.tr/turkiyede-ulusal-destekli-gonullu-geri-donus-mekanizmasının-desteklenmesi-projesi-acis-toplantisi-gerceklestirildi>> erişim tarihi 23.06.2023.

Düzensiz göç ile mücadele kapsamında anılan projeler ve gönüllü geri dönüş mekanizmasının desteklenmesi gündemde iken geçici koruma altındaki Suriyelilerin gönüllü geri dönüşü meselesine de değinmek gerekir. Yapılan resmî açıklamalar uyarınca 2016 yılından bu yana Gaziantep, Şanlıurfa, Kilis ve Hatay'dan 524 bin 304 geçici korunan Suriyelinin ülkelerine döndüğü bilgisine erişilmektedir¹³⁶. Bu kapsamda basına da yansıyan veriler çerçevesinde 2019 yılında bu sayının 36 bin 403 olduğu; 2022 yılında ise bu sayının 40 bini aştığı açıklanmıştır¹³⁷.

Geçici Koruma Yönetmeliği m. 12/f.1 (a) bendi uyarınca ülkesine veya üçüncü bir ülkeye gönüllü geri dönüş yapan Suriyelilerin geçici koruma statüsü sona erdirilir. Bu kapsamda gönüllü geri dönüş sebebiyle geçici koruması sona eren yabancıların geçici korumadan faydalanmak üzere tekrar sınırlarımıza gelmesi veya sınırlarımızı geçmesi halinde ise Geçici Koruma Yönetmeliği m. 13 uyarınca geçici koruma hükümlerinin uygulanıp uygulanmayacağına Göç İdaresi Genel Müdürlüğü bireysel olarak karar verir. Genel Müdürlük bu yetkisini, kısmen veya tamamen valiliklere devredebilir. (Geçici Koruma Yönetmeliği m. 13).

Her ne kadar YUKK, GKY ve YUKK Yönetmeliği'nde yer alan gönüllü geri dönüşle ilişkin hükümlere dayanılarak yürütülen destekli gönüllü geri dönüş çalışmaları gündemde olsa da yukarıda anıldığı üzere uygulamadaki durum ve gönüllü geri dönüş yapan ciddi sayıdaki geçici korunan ve düzensiz göçmen düşünüldüğünde etkili ve sürdürülebilir bir göç yönetimi için bu alandaki uygulamayı yeknesak bir zemine oturtmak ihtiyacı daha belirgin bir hale gelmektedir. Bu kapsamda etkili bir gönüllü geri dönüş mekanizması için ideal bir gönüllü geri dönüş mekanizmasında bulunması gereken unsurları da içeren özellikli bir ikincil mevzuat çalışmasına ihtiyaç bulunmaktadır.

¹³⁶ Bu konuda yapılan açıklamalar hakkında bkz. 'Suriyelilerin ülkelerine gönüllü geri dönüşü sürüyor' Anadolu Ajansı (2022) <<https://www.aa.com.tr/tr/dunya/suriyelilerin-ulkelerine-gonullu-geri-donusu-suruyor/2688813>> erişim tarihi 23.06.2023.

¹³⁷ ibid.

IV. İDEAL GÖNÜLLÜ GERİ DÖNÜŞ MEKANİZMASINDA OLMASI GEREKEN UNSURLAR

Gönüllü geri dönüşte AB politikaları ve örnek uygulamalar birçok yönden benzer esasları benimsemiş olup ideal bir gönüllü geri dönüş mekanizmasında olması gereken unsurlar bakımından da yol gösterici niteliktedir. Şüphesiz ki bu çalışmada konu edilen örnekler dışında birçok ülkede farklı gönüllü geri dönüş uygulamaları gerçekleştirilmiş veya gerçekleştirilmeye devam etmektedir. Zira daha önce de belirtildiği üzere, devletler tarafından en çok gönüllü geri dönüş uygulaması destek bulmaktadır. Bu kapsamda kalıcı ve etkili bir gönüllü geri dönüş uygulamasında bulunması gereken unsurların tespiti etkin bir göç yönetiminin sağlanması bakımından faydalı olacaktır.

Avrupa ülkelerinde yürütülen gönüllü geri dönüş projeleri yol gösterici nitelikte olsa da Türkiye'nin mülteci tanımına ilişkin koymuş olduğu coğrafi çekince ve ülkedeki kayıtlı veya kayıt dışı göçmen sayısının Avrupa ülkeleri ile kıyaslanamayacak düzeyde olması gibi nedenlerle Türkiye'nin göç yönetiminde atması gereken adımlar farklılaşmaktadır. Bu kapsamda Türk hukukunda gönüllü geri dönüş müessesesini yeknesak bir zemine oturtacak mevzuat çalışmasında ideal bir gönüllü geri dönüş uygulamasında olması gereken unsurların yanı sıra Türkiye özelindeki farklılıkların da göz önünde bulundurulması gerekir.

A. Gönüllülük

Öncelikli olarak ideal bir gönüllü geri dönüş mekanizmasının yurtlarından edilmiş kimselerin gönüllülüğü esasına dayanması gerektiği açıktır¹³⁸. AB strateji belgesi ve ülkesel örnekler incelendiğinde de gönüllü geri dönüşün temelinde yatan gönüllülük ilkesine azami surette uyulması gerektiği vurgulanmaktadır.

İdeal bir geri dönüş mekanizması bakımından gönüllü geri dönüşü teşvik eden uygulamaların bir zorunluluğu dayatmaktan ziyade kişinin almış olduğu kararın yerine getirilmesini kolaylaştırıcı nitelikte olması gerekir. Devletlerin ulusal korumadan

¹³⁸ Bu yönde ayrıca İneli Ciğer (n 52) 706.

mahrum bu kimselere uluslararası koruma sağlama görevi, gönüllü geri dönüşü kolaylaştırma, teşvik etme ve zorunlu seçenek olarak sunma arasındaki ince çizginin ayrımı önem taşımaktadır¹³⁹. Bu kapsamda gönüllü geri dönüşün bir yaptırım veya bulunulan ülkedeki olumsuz şartlara karşılık menşe ülkedekilere boyun eğmeyi gerektirecek bir seçenek olarak sunulmaması gerekir.

Gönüllü geri dönüş mekanizmasının uygulamasında söz konusu mekanizmaya başvuran kişilerin bu kararı alırken gerçek anlamda gönüllü olduğu koşulların mevcut olması büyük önem arz eder. AİHM'in 2019 tarihli *N.A. v. Finlandiya*¹⁴⁰ kararı ile de bu durum ortaya konmuştur. Söz konusu kararda Irak vatandaşı başvurusunun babası Finlandiya'da sığınma başvurusu yapmış, bu başvuru kabul görmeyerek kişi hakkında sınır dışı etme kararı alınmıştır¹⁴¹. Sınır dışı kararı sonrası, başvurusunun babası gönüllü geri dönüş desteğine başvurarak bu kapsamda mali yardım alıp Irak'a dönmüştür¹⁴². Söz konusu geri dönüş işlemi kapsamında başvurusunun babasının imzaladığı belgede kişinin "geri dönüşe gönüllü olarak rıza gösterdiğine ve bu yardımı yapan Birleşmiş Milletler Göç Örgütü Finlandiya ofisinin ve Finlandiya devletinin Irak'a dönüşüyle ilgili olarak hiçbir şekilde sorumlu tutulamayacağına dair"¹⁴³ bir ifade yer almaktadır¹⁴⁴. Başvurusunun babası geri döndüğü Irak'ta öldürülmüş; başvuru, söz konusu geri gönderme işleminin AİHS m. 2 ve m. 3'e aykırılığı iddiasıyla AİHM'e başvurmuştur¹⁴⁵. Mahkeme Finlandiya'nın AİHS m. 2 ve m. 3'ü ihlal ettiği yönünde hüküm kurmuştur¹⁴⁶. Buna göre, hakkında sınır dışı etme kararı bulunan kişi gönüllü geri dönüş yardımı almamış olsa dahi menşe ülkesine geri dönmek zorunda kalacağından sınır dışı etme kararı sonrası alınan gönüllü geri dönüş kararı gerçek anlamda gönüllü olmayacaktır¹⁴⁷.

¹³⁹ Goodwin-Gill/McAdam (n 18) 494.

¹⁴⁰ *N.A. v. Finlandiya* (2019) Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi, Başvuru No.25244/18.

¹⁴¹ *N.A. v. Finlandiya* para. 7-4.

¹⁴² *N.A. v. Finlandiya* para. 19-20.

¹⁴³ İneli Ciğer (n 52) 705.

¹⁴⁴ *N.A. v. Finlandiya* para. 19-20.

¹⁴⁵ *N.A. v. Finlandiya* para. 19-20.

¹⁴⁶ *N.A. v. Finlandiya* para. 105.

¹⁴⁷ *N.A. v. Finlandiya* para. 57.

Zira bu kişinin geri dönüş yapıp yapmamaya ilişkin gerçek bir seçeneği yoktur ve bu nedenle imzalanan belgenin de gönüllülük esası bakımından geçerliliği bulunmamaktadır¹⁴⁸. Bu şekilde geri gönderilen kişinin menşe ülkesinde öldürülmesi üzerine, Finlandiya'nın bu öldürülme ile sınır dışı etme kararı arasında nedensellik bağı bulunmadığı itirazı AİHM tarafından reddedilmiştir¹⁴⁹. Benzer şekilde Norveç'te yürütülen gönüllü destekli geri dönüş programının başvurusu reddedilen sığınmacılara yönelik olması ve gönüllü geri dönüşü tercih etmedikleri hallerde bu kimseler hakkında zorla sınır dışı edilme kararı verilecek olması söz konusu programın ne derece gönüllü olduğuna ilişkin eleştirileri beraberinde getirmektedir¹⁵⁰.

B. Güvenlik

Menşe ülkeye geri dönüşün kalıcı ve uzun vadeli bir çözüm yolu olarak değerlendirilebilmesi gönüllülük esasına dayanmasının yanı sıra güvenli olmasına da bağlıdır. Güvenli bir gönüllü geri dönüşten bahsedebilmek için güvenlik riski teşkil edebilecek tüm hususların seyahat öncesi detaylıca değerlendirilmesi gerekir¹⁵¹. Örnek uygulamalarda, her potansiyel yararlanıcının durumunun ayrı ayrı değerlendirilmesi ve en uygun destek paketinin belirlenmesi bakımından seyahat öncesi danışmanlıkların bireysel olarak yürütüldüğü görülmektedir. Bireysel danışmanlıklar potansiyel yararlanıcılar nezdinde güvenin inşası ve buna bağlı gönüllülük şartının sağlanması bakımından da önemli bir rol oynamaktadır.

Gönüllü geri dönen kimselerin hem ekonomik hem fiziksel güvenliklerinin sağlanması şarttır¹⁵². Bu çerçevede gönüllü geri dönen kimselere gönüllü geri dönüşle ilgili her türlü sorun ve ihtiyaçlarını kapsayacak şekilde maddi ve manevi desteğin sağlanması gerekmektedir. Yararlanıcılara sağlanacak destek paketlerinin, ülkelerine geri dönmek isteyen kimselerin ev sahibi ülkede buldukları noktadan menşe ülkede varmak

¹⁴⁸ *N.A. v. Finlandiya* para. 60; karar hakkında detaylı bilgi için ayrıca İneli Çiğner (n 52) 705.

¹⁴⁹ *N.A. v. Finlandiya* para. 47-57; karar hakkında detaylı bilgi için ayrıca İneli Çiğner (n 52) 705.

¹⁵⁰ Brekke (n 65) 18.

¹⁵¹ Buz/Korç (n 2) 206.

¹⁵² Buz/Korç (n 2) 198, 203, 209.

istedikleri noktaya kadar olan tüm süreci kapsamaması gerekir. Ancak devletlerin güvenliği sağlama yükümlülüğü gönüllü geri dönen kimsenin menşe ülkedeki nihai varış noktasına ulaşmasıyla son bulmaz. Zira gönüllü geri dönüşün kalıcı ve sürdürülebilir hale gelebilmesi bu kimselerin menşe ülkelerine döndükten sonra bir düzen oturtabilmelerine bağlıdır. Bu nedenle, bu kişilerin ülkelerine döndükten sonra en azından belirli bir süre daha desteklenmeleri gerekir.

1. Fiziksel Güvenlik

Gönüllü geri dönüşün ancak menşe ülkede nüfus hareketliliklerine sebep olan durumların sona ermesi ve mevcut şartların düzelmesi halinde düzensiz göçle mücadelede kullanılacak bir yol olduğu unutulmamalıdır. Eğer ki geri dönüş yolculuğu sona erdikten sonra menşe ülkede fiziksel güvenlik sağlanamayacak durumda ise geri göndermeme ilkesi doğrultusunda devletlerin sorumluluğunun gündeme geleceği ve en önemlisi insan hakları bakımından telafisi imkansız sonuçların meydana gelebileceği göz ardı edilmemelidir¹⁵³. Bu kapsamda gönüllü geri dönüşün fiziksel güvenlik boyutunun, gönüllü geri dönüş sonrası en azından belirli bir süre için gönüllü geri dönen kimselerin izlenmesini de içerecek şekilde geniş tutulması gerekir. Gönüllü geri dönen kimselerin ev sahibi ülkede buldukları noktadan menşe ülkede varmak istedikleri noktaya kadarki yolculukları sırasındaki güvenlikleri kadar menşe ülkelerine döndükten sonraki güvenlikleri de önem arz etmektedir.

2. Ekonomik Güvenlik

Gönüllü geri dönüş seyahat belgesinin temini, uçak bileti ve diğer seyahat masrafları gibi birçok masraf kalemini içeren bir yolculuktur. Gönüllü geri dönüşün ekonomik boyutu, ülkelere geri dönmek isteyen ancak geri dönüş masraflarını karşılayamayacak durumda olan kimselerin söz konusu müesseseye mesafeli durmasına sebep olacak niteliktedir. Bu kapsamda gönüllü geri dönüş yolculuğu boyunca ve

¹⁵³ Kaya (n 3) 524, 527-528.

sonrasında ekonomik güvenliğin sağlanması, gönüllü geri dönüşten faydalanmak isteyen kimseler için teşvik edici bir rol oynayacaktır.

Örnek uygulamalarda da yolculukla ilgili her türlü masrafın karşılandığı seyahat desteği, yolculuk sırasında kullanılmak üzere cep harçlığı ve menşe ülkedeki yeniden uyum çalışmaları kapsamında verilecek finansal destek olmak üzere farklı destek paketleri sunulduğu görülmektedir. Faydalanıcılara sağlanacak olan destek paketlerinin içeriklerinin ayrı ayrı ve detaylı bir şekilde belirlenmesi yerinde bir yaklaşımdır. Bu kapsamda birebir yürütülen danışmanlık hizmetleri de kişilerin ihtiyaçlarını karşılayacak destek paketlerinin belirlenmesi açısından önemlidir. Ayrıca söz konusu destek paketlerinin içerikleri kadar ödemelerin nasıl yapılacağına ilişkin detayların da önceden planlanması gerekmektedir.

C. Yeniden Uyum Desteği

Menşe ülkeye dönüş yolculuğu sona erdikten sonra gönüllü geri dönen kimselerin menşe ülkedeki şartlara göre eğitim veya çalışma hayatına geri dönebilmeleri ve sosyal hayata yeniden uyum sağlayabilmeleri gerekir. Bu kapsamda sunulacak destek paketlerinin menşe ülkeye yeniden uyumu sağlamak için en azından bir başlangıç yapılmasına fırsat verecek bir finansal desteği içermesi gerekir. Kişilerin ekonomik olarak kendilerini güvende hissetmeleri yalnızca geri dönüşün kalıcı ve sürdürülebilir olması için değil, aynı zamanda bu kimselerin menşe ülkelerinde yaşamlarına insan onuruna yaraşır bir şekilde devam etmeleri bakımından da olmazsa olmaz bir unsurdur¹⁵⁴.

Yeniden uyum desteğinden beklenen faydanın sağlanabilmesi için söz konusu desteğin menşe ülkenin şartlarına ve durumuna göre şekillendirilmesi gerekir. Bu kapsamda sosyal ve psikolojik desteğin yanı sıra değişen şartlardan dolayı iş imkanını kaybeden kimselere istihdam imkanının da sağlanması gerekir. Duruma göre örneğin, işleyebilecekleri bir tarla veya kendi işlerini kurabilecekleri ölçüde bir sermaye desteği veya eğitim imkanı sağlanabilir. Böyle bir yardım aynı zamanda menşe ülkenin kendi vatandaşlarına sağlayacağı ekonomik refahına da destek olacaktır. Bu da nihayetinde

¹⁵⁴ Benzer şekilde Buz/Korç (n 2) 221.

ekonomik imkansızlıklar sebebiyle menşe ülkeden ekonomik standartları ve istihdam imkanı yüksek ülkelere doğru gerçekleşen göçün önünü keserek uzun vadede kalıcı bir göç yönetimine hizmet edecektir.

Değerlendirilmesi gereken bir diğer mesele ise üçüncü bir ülkeye dönüşün destekli gönüllü geri dönüş kapsamına dahil edilmesi halinde menşe ülkesi yerine üçüncü bir ülkeye dönmeyi tercih edenlerin destek paketlerinden ne ölçüde yararlanabileceklerine ilişkindir. Menşe ülkesi yerine üçüncü bir ülkeye dönmek isteyen kimselerin özellikle yeniden uyum desteğinden yararlanıp yararlanamayacakları hususunun önceden açıklığa kavuşturulması gerekir.

D. Gönüllü Geri Dönüşün Kişi Bakımından Kapsamı

Türkiye'nin mülteci tanımına ilişkin olarak koymuş olduğu coğrafi çekince gönüllü geri dönüşün kişi bakımından kapsamının Avrupa uygulamalarından farklılaşmasına sebep olmaktadır. Zira örnek uygulamalar gönüllü geri dönüş programlarından yararlanabilecek kimseleri mülteci statüsünü esas alarak belirleme eğilimindedir. Oysa Türk hukukunda gönüllü geri dönüşten yararlanabileceklerin çerçevesi YUKK, GKY ve YUKK Yönetmeliği'nde olmak üzere farklı kapsamlarda belirlenmiştir. Öte yandan, son yıllarda Suriye'de yaşanan karışıklıklar sebebiyle Türkiye'ye gelen ve AB ile yapılan anlaşmalar¹⁵⁵ neticesinde AB'ye geçişlerine izin verilmeyen veya Türkiye'ye iade edilen birçok Suriye vatandaşı da Türkiye'de geçici koruma rejimi altındadır. Ayrıca Türkiye'de özellikle doğu sınırlarındaki güvenlik açığından dolayı birçok kayıt dışı göçmen bulunmaktadır. Bu kapsamda Avrupa'daki düzensiz göçmen ve mülteci sayısı ile Türkiye'deki düzensiz göçmen ve diğer koruma statüsü sahiplerinin sayısı karşılaştırılmayacak durumdadır. Türkiye'nin farklılaşan bu özellikleri, gönüllü geri dönüş mekanizmasının başarılı bir şekilde uygulamaya konulması için muhtemel faydalanıcıların detaylı bir şekilde belirlenmesini gerekli kılmaktadır. Bu kapsamda

¹⁵⁵ "Türkiye Cumhuriyeti ile Avrupa Birliği Arasında İzinsiz İkamet Eden Kişilerin Geri Kabulüne İlişkin Anlaşma" ("Agreement between the European Union and the Republic of Turkey on the Readmission of Persons Residing without Authorisation"), RG 02.08.2014/29076. AB Resmî Gazetesi L134, 7/5/2014 p.3-27. Söz konusu anlaşma hakkında bkz. Nuray Ekşi, *Türkiye Avrupa Birliği Geri Kabul Anlaşması* (Beta Yayıncılık 2016).

gönüllü geri dönüşten yararlanabilecek kimselerin ayrı ayrı belirlenmesi ve öngörülecek gönüllü geri dönüş mekanizmasının kişi yönünden olabildiğince kapsayıcı olması yerinde bir yaklaşım olacaktır.

Destekli bir gönüllü geri dönüşten yararlanabilecek kimseler belirlenirken söz konusu mekanizmanın suistimalini önlemek amacıyla gerekli önlemlerin de alınması gerekir. Zira gönüllü geri dönüş desteğinden faydalanarak ülkesine dönen bir yabancıнын sonrasında Türkiye'ye yeniden giriş yapması ve uluslararası koruma talebinde bulunması muhtemel bir durumdur. Bu gibi hallerde devletin mali kaynaklarının verimli kullanımı gözetilerek daha önce herhangi bir destekli gönüllü geri dönüş programından faydalanmış olanların tekrardan destekli bir gönüllü geri dönüş programından yararlanamamaları öngörülebilir. Benzer şekilde Türkiye'nin hassas ve geçirgen sınır güvenliği meselesi de göz önünde bulundurularak bir kez destekli gönüllü geri dönüşten yararlanan kimseler bakımından Türkiye'ye giriş yasağı getirilebilir. Yahut Norveç uygulamasında olduğu gibi ev sahibi ülkeye tekrardan dönüş halinde gönüllü geri dönüş kapsamında verilen maddi desteklerin iadesi talep edilebilir.

Öte yandan menşe ülkeye geri dönüş ve menşe ülkede yeniden entegrasyon masraflarını karşılayabilecek durumda olan yabancıların koruma statülerinden bağımsız olarak kapsam dışında bırakılması destekli bir gönüllü geri dönüş mekanizması için ayrılan finansal kaynakların etkin bir şekilde kullanılabilmesi ve daha fazla yararlanıcının uygulamadan istifade edebilmesine imkan sağlar.

E. Hassas Gruplar

AB stratejik belgesinde ve örnek gönüllü geri dönüş uygulamalarında hassas gruplara özel bir önem atfedilmiştir. Gerçekten de yalnız seyahat eden çocuklar, hamileler, engelliler, yaşlılar, şiddet ve saldırı mağdurları gibi hassas ve özel ihtiyaç sahibi olarak tanımlanabilecek kimselerin gönüllü geri dönüş destek programlarından azami düzeyde faydalanabilmelerinin sağlanması amacıyla özellikli düzenlemelere yer verilmesi yerinde bir yaklaşımdır. Zira özel ihtiyaç sahibi gruplar bakımından uzun ve

zor seyahat koşulları ve dönüş yolculuğuna ilişkin diğer stres unsurları risk teşkil edebilecek niteliktedir¹⁵⁶.

Benzer şekilde özel sağlık gereksinimi olan kimselerin menşe ülkelerinde özel sağlık gereksinimlerini karşılayabilecek kaynakların bulunması ve bu kaynaklara erişim sağlayabilmelerinin garanti edilmesi güvenli bir gönüllü geri dönüş için olmazsa olmaz bir unsur olarak değerlendirilmelidir.

F. Etkin İzleme ve Ulusal ve Uluslararası İş Birlikleri

Gönüllü geri dönüş faydalanıcılarının ülkelerinde yeniden güvenli bir yaşama başlayıp başlamadıkları ve gönüllü geri dönüş mekanizmasının gerçekten kalıcı bir çözüm sunup sunmadığı ancak bu kimselerin ülkelerine döndükten sonra en azından belirli bir süre için takip edilmesi suretiyle anlaşılabilir. Menşe ülkeye dönüşten sonra belirli bir süre izleme faaliyeti gönüllü geri dönüşün sürdürülebilirliğinin sağlanması ve ideal bir gönüllü geri dönüş mekanizmasının oluşturulması bakımından önemlidir¹⁵⁷. Bu husus da gönüllü geri dönüş uygulamaları bakımından ulusal ve uluslararası diğer iş birliklerinin yanı sıra menşe ülkedeki kurum ve kuruluşlarla iş birliği yapılmasına yönelik gerekliliğe işaret etmektedir. Zira geri dönen kimseler ile ülkelere döndükten sonra uzaktan haberleşme vasıtalarıyla iletişimde kalmak mümkün ve kolay olmayabilir. Bu kapsamda menşe ülkedeki yerel kurum ve kuruluşlar ile yapılacak iş birlikleri çerçevesinde oluşturulan ortak izleme mekanizmaları geri dönen kimselerin takibi açısından faydalı olacaktır. Gönüllü geri dönüşten yararlanan kimselerin başarılı geri dönüş hikayeleri ev sahibi ülkede bulunan diğer potansiyel yararlanıcıların da destekli bir gönüllü geri dönüş mekanizmasından faydalanmak amacıyla sürece dahil olma isteklerini de artıracaktır¹⁵⁸.

Menşe ülke ile yapılacak iş birlikleri ülkelere geri dönen kimselere verilecek olan yeniden uyum destek paketlerinin içeriğinin belirlenmesi bakımından da önemlidir. Zira

¹⁵⁶ Buz/Korç (n 2) 212.

¹⁵⁷ ibid 214.

¹⁵⁸ ibid 214.

ev sahibi ülkelerin tek başlarına, herhangi bir iş birliği içinde olmadan belirlemiş oldukları yeniden uyum destek paketlerinin içeriklerinin menşe ülkelerin somut ihtiyaçları ile uyumsuz olması halinde söz konusu desteğin bir anlamı olmayacaktır.

Öte yandan, “BM Antlaşması Doğrultusunda Devletler Arasında Dostça İlişkiler ve İşbirliğine İlişkin Uluslararası Hukuk İlkeleri Konusundaki Bildirge ve Eki’nde”¹⁵⁹ devletlerin uluslararası ilişkilerin değişik alanlarında, siyasal, ekonomik ve toplumsal farklılıkları dikkate almaksızın, uluslararası barış ve güvenliği sürdürme; ve uluslararası ekonomik istikrar ve ilerlemeyi, ulusların genel refahını ve bu tür farklılıklardan kaynaklanan ayrımcılıktan bağımsız bir uluslararası iş birliğini teşvik etme yükümlülüğü düzenlenmiştir. Bu kapsamda ülkelerin iş birliği içinde çalışması anılan bildirmede öngörülen iş birliği yükümlülüğüne de uygun bir yaklaşım olacaktır.

SONUÇ

Göç hareketlerinin sebep olduğu siyasi, ekonomik ve sosyal sorunlar ev sahibi devletlerin göç yönetiminde kalıcı ve uzun vadeli çözüm arayışlarını beraberinde getirmiştir. Bu kapsamda bir yandan kişilerin menşe ülkelerine geri dönme hakkına diğer yandan devletlerin kendi yükümlülüklerini sınırlama yolundaki eğilimlerine hizmet eden gönüllü geri dönüş devletler tarafından en çok desteklenen çözüm yolu olarak karşımıza çıkmaktadır.

Elbette kişilerin ülkelerine geri dönmeleri söz konusu olduğunda her zaman geri gönderme yasağı akılda bulundurulmalı ve geri dönüş tek çözüm yolu olarak idealize edilmemelidir. Menşe ülkeden ayrılmaya sebep olan durumun sona ermediği hallerde gönüllü geri dönüşten ziyade, diğer kalıcı çözüm yolları seçenek olarak değerlendirilmelidir. Ancak şartların gönüllü geri dönüşü uygun olduğu hallerde etkin ve

¹⁵⁹ BM, ‘Birleşmiş Milletler Antlaşması Doğrultusunda Devletler Arasında Dostça İlişkiler ve İş Birliğine İlişkin Uluslararası Hukuk İlkeleri Konusundaki Bildirge ve Eki (Declaration on Principles of International Law concerning Friendly Relations and Cooperation among States in accordance with the Charter of the United Nations) (1970) <<https://www.un.org/ruleoflaw/files/3dda1f104.pdf>> erişim tarihi 23.06.2023.

kalıcı bir göç yönetimi için gönüllü geri dönüşün bireyler, ev sahibi ve menşe ülkeler başta olmak üzere tüm ilgililerin menfaatlerini gözetecek şekilde kurgulanması gerekir.

Türk hukukunda gönüllü geri dönüşe ilişkin temelde uluslararası hukukta öngörülen esasları içeren hükümlere yer verilmiştir. Ancak Türkiye'nin ev sahipliği yaptığı göçmen sayısı ve etkili bir göç yönetiminde gönüllü geri dönüşün önemi göz önüne alındığında gönüllü geri dönüşe özgülenmiş bir mevzuata ihtiyaç olduğu anlaşılmaktadır. Bu kapsamda ideal bir gönüllü dönüşte bulunması gereken tüm unsurları içeren ve Türkiye'nin kendine özgü koşulları göz önünde bulundurularak hazırlanmış bir mevzuat ile bu alanda yeknesak bir düzenin tesis edilmesi gerekir. Bu şekilde, şu an için pilot uygulamadan ibaret olan ulusal destekli bir gönüllü geri dönüş mekanizmasının hukuki altyapısının sağlam bir biçimde tesisi suretiyle Türkiye'de sayıları milyonları bulan ve ciddi sosyal ve ekonomik yüklerle sebebiyet veren kayıtlı ve kayıt dışı yabancılar bakımından planlı, ekonomik ve etkin bir göç yönetimi yürütülebilir.

KAYNAKÇA

“Return Journey” FEDASIL <<https://www.fedasil.be/en/voluntary-return/return-journey>>.

“Voluntary and Assisted Returns Version 4.0” United Kingdom Home Office <https://assets.publishing.service.gov.uk/government/uploads/system/uploads/attachment_data/file/990282/voluntary-and-assisted-returns_v4.0-gov-uk.pdf>.

Agreement between the European Union and the Republic of Turkey on the Readmission of Persons Residing without Authorisation, AB Resmî Gazetesi L134, 7/5/2014 3-27.

Akkoyunlu Ertan K/Ertan B, ‘Türkiye’nin Göç Politikası’ (2017) 1(2) Contemporary Research in Economics and Social Sciences 7-39.

Aygün M/Kaya C, ‘Yabancılar ve Uluslararası Koruma Hukukunda Kalıcı Bir Çözüm Olarak Yerel Entegrasyon’ (2016)1(7) İnönü Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi 87-142.

Brekke J P, ‘Why Go Back? Assisted Return From Norway’, CMI- Chr. Michelsen Institute – PRIO- Peace Research Institute Oslo Report No.2015:08.

Buz S/Korç S, 'Mültecilere Yönelik Kalıcı Çözümlerden Biri Olarak Gönüllü Geri Dönüş' (2021) 21(50) Sosyal Politika Çalışmaları Dergisi 195-230.

Ceylan A/Uslu İ, 'Türkiye Cumhuriyeti'ne Yönelen Kitlesele Göç Hareketleri ve Kabul Mekanizmasındaki Yaklaşımlara İlişkin Bir İnceleme: 1989 Bulgaristan, 1991 Irak ve 2011 Suriye Göçleri' (2019) 36 İstanbul Üniversitesi – Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları 199-221.

Communication from the Commission to the European Parliament and the Council: The EU strategy on voluntary return and reintegration, COM (2021) 120 final, <<https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/HTML/?uri=CELEX:52021DC0120&from=EN>>.

Council Directive 2001/55/EC on minimum standards for giving temporary protection in the event of a mass influx of displaced persons and on measures promoting a balance of efforts between Member States in receiving such persons and bearing the consequences thereof, AB Resmi Gazetesi L 212, 07/08/2001 0012 – 0023.

Crisp J/Long K, 'Safe and Voluntary Refugee Repatriation: From Principle to Practice' (2016) 4(3) Journal on Migration and Human Security 141-147.

Directive 2008/115/EC of the European Parliament and of the Council of 16 December 2008 on common standards and procedures in member states for returning illegally staying third-country nationals, AB Resmî Gazetesi L 348, 24/12/2008 P.188-197.

Ekşi N, *Yabancılar ve Uluslararası Koruma Hukuku*, (Beta Yayıncılık 2018).

Ekşi N, *Türkiye Avrupa Birliği Geri Kabul Antlaşması*, (Beta Yayıncılık 2016).

Ergüven N S/Özturanlı B, 'Uluslararası Mülteci Hukuku ve Türkiye' (2013) 62(4) AÜHFD 1007-1061.

European Commission, Migration–New Pact on Migration and Asylum, Eylül 2020, <https://ec.europa.eu/info/sites/default/files/new-pact-on-migration-and-asylum-package_1.pdf>.

Fransen S, 'The Socio-Economic Sustainability of Refugee Return: Insights from Burundi' (2015) Population Space and Place

<https://www.researchgate.net/publication/282074615_The_Socio-Economic_Sustainability_of_Refugee_Return_Insights_from_Burundi>.

Gilbert G, ‘The International Law of Voluntary Repatriation’ School of Law and Human Rights Centre, University of Essex, <<https://www.unhcr.org/5ae079557.pdf>>.

Goodwin-Gill G/McAdam J, *The Refugee in International Law*, (Oxford University Press 2007).

Göç İdaresi Genel Müdürlüğü, ‘Ulusal Destekli Gönüllü Geri Dönüş Mekanizması İş Birliği Protokolü İmza Töreni’ 3 Eylül 2020 <<https://www.goc.gov.tr/ulusal-destekli-gonullu-geri-donus-mekanizmasi-is-birligi-protokolu-imza-toreni>>.

Göç İdaresi Genel Müdürlüğü, “Gönüllü Geri Dönüş Danışmanlığının Temel Unsurları” Konulu Çevrim İçi Eğitim Gerçekleştirildi” 1 Mart 2021 <<https://www.goc.gov.tr/gonullu-geri-donus-danismanliginin-temel-unsurlari-konulu-cevrim-ici-egitim-gerceklestirildi>>.

Göç İdaresi Genel Müdürlüğü, “Türkiye’de Ulusal Destekli Gönüllü Geri Dönüş Mekanizmasının Desteklenmesi” Projesi Açış Toplantısı Gerçekleştirildi” 29 Mart 2022 <<https://www.goc.gov.tr/turkiyede-ulusal-destekli-gonullu-geri-donus-mekanizmasinin-desteklenmesi-projesi-acis-toplantisi-gerceklestirildi>>.

Hathaway J C, *The Rights of Refugees Under International Law*, New York, Cambridge University Press 2011).

ICMPD, ‘Türkiye’de Geri Dönüş Danışmanlığı Kapasitesinin Geliştirilmesi ve Desteklenmesi Projesi – ReConnect’ <https://www.icmpd.org/file/download/53506/file/TR_ReConnect_Factsheet.pdf>.

IOM – Norveç Gönüllü Destekli Geri Dönüş Programı Tanıtım Broşürü (Türkçe) <https://www.iom.no/_files/ugd/89b4ac_76f7c78dc6bb475fb133ae2a48c0c42b.pdf>.

IOM – Norveç Gönüllü Destekli Geri Dönüş Programı- Yeniden Entegrasyon Destek Programı Sıkça Sorulan Sorular <<https://www.iom.no/faq>>.

IOM – Norveç Gönüllü Destekli Geri Dönüş Programı, <<https://www.iom.no/avrr>>.

İçduygu A/Aksel D B, ‘Turkish Migration Policies: A Critical Historical Retrospective’ (2013) XVIII (3) Perceptions 167-190.

- İneli Ciğer M, ‘Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi Kararları Işığında Yabancılar ve Uluslararası Koruma Kanunu’nda Aralık 2019’da Yapılan Bazı Değişikliklerin Değerlendirilmesi’ (2020) 26(2) Marmara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Hukuk Araştırmaları Dergisi 699-725.
- İsviçre Federal Adalet ve Polis Departmanı – Devlet Göç Sekreterliği, “Return Assistance Switzerland” (2022).
- Kaya C, ‘Kalıcı Çözüm Türü Olarak Gönüllü Geri Dönüş ve Geçici Koruma Kapsamında Yer Alanlar Bakımından Türk Hukukundaki Düzenlenme Şekli’ (2019) 2(5) Anadolu Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi 511-535.
- Kaya C, *Yabancılar ve Uluslararası Koruma Hukukunda Kalıcı Bir Çözüm Olarak Yerel Entegrasyon* (On İki Levha Yayıncılık 2017).
- Kneebone S, ‘The Legal and Ethical Implications of Extraterritorial Processing of Asylum Seekers: The ‘Safe Third Country’ Concept’, Jane McAdam (ed.) *Forced Migration, Human Rights and Security* (Hart Publishing 2008).
- Lauterpacht E/Bethlehem D, ‘The Scope and Content of the Principle of Non-Refoulement: Opinion’, Erika Feller/Volker Türk/ Frances Nicholson (eds.) *Refugee Protection in International Law: UNHCR's Global Consultations on International Protection* (Cambridge University Press 2003) 89-171.
- Le Coz C, ‘EU Strategy on Voluntary Return and Reintegration – Crafting a Road Map to Better Cooperation with Migrants’ (2021) Countries of Origin’ Migration Policy Institute.
- Oba M E, ‘Türk Hukukunda Geçici Koruma Rejimi’ (LLM Thesis, Koç University 2018).
- Özkan I, *Göç İltica ve Sığınma Hukuku* (Seçkin Yayınevi 2013).
- Öztürk N Ö, *Mültecinin Hukuki Statüsünün Belirlenmesi* (Seçkin Yayınevi 2015).
- Sağlam S, ‘Türkiye’de İç Göç Olgusu ve Kentleşme’ (2006) 5 Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları 33-44.
- Smit A, *The Property Rights of Refugees and Internally Displaced Persons* (Routledge Yayınevi 2012).

Uluslararası Göç Örgütü'nün (IOM) gönüllü geri dönüşe ilişkin bu ilkelerinin yer aldığı rapor için bkz. <<https://publications.iom.int/books/framework-assisted-voluntary-return-and-reintegration>>.

UNHCR, 'Reintegration in the transition from war to peace' (1997) <<https://www.refworld.org/pdfid/3ae6b31f8.pdf>>.

Webber F, 'How Voluntary are Voluntary Returns?' (2011) 52(4) Race & Class 98-107.

Yılmaz Eren Esra, *Mülteci Hukukunda Geçici Koruma* (Seçkin Yayınevi 2018).